

Olağanüstü Hal İlanını Gerektiren Durumların İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi

Üzeyir Köse*

Öz: Savaşlar, iç karışıklıklar, doğal âfetler, salgın hastalıklar ve ekonomik bunalımlar toplumsal hayatı derinden etkileyen problemlerdir. Modern hukuk sistemlerinde bu tür sebeplere bağlı olarak ortaya çıkan sorunların çözümü için yöneticilere oldukça geniş yetkiler verildiği görülmektedir. Olağanüstü hal rejimleri, mevcut hukuk kurallarıyla savuşturulmasının imkânsız görüldüğü tehdit ve tehlikeler karşısında devreye sokulan özel yönetim usulleridir. Olağanüstü hallerde yöneticilerin yetkileri genişlerken vatandaşların temel hak ve hürriyetleri sınırlandırılabilir. 1982 Anayasası'na göre ülkemizde olağanüstü hal ilanına karar verme yetkisi cumhurbaşkanıdır. Benzer sebeplerin İslâm hukukunda da olduğundan bir yönetim anlayışı gerektirdiği görülmektedir. İslâm devlet başkanı ülke bütünlüğüne yönelik açık bir tehdit karşısında mevcut askerî kuvvetlerin yetersiz olduğu kanaatine vardığında eli silah tutan müslümanları göreve çağırabilir. Zira bu durumda ülkeyi savunma farz-ı ayn haline gelmektedir. Aynı şekilde ülkede meydana gelen iç karışıklık, kuraklık, kıtlık, tehlikeli salgın hastalık ve ağır ekonomik bunalım gibi sebepler de İslâm hukukunda olağanüstü yönetim usullerini gerekli kılmaktadır. Bu çalışmada 1982 Anayasası'na göre olağanüstü hal ilanını gerektiren durumların İslâm hukuku açısından bir analizi yapılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın şekilsel çerçevesi anayasanın ilgili maddesi esas alınarak oluşturulmuştur. Benzer sebeplerin İslâm hukukunda da farklı (olağandışı) bir yönetim anlayışı gerektirdiğinin temellendirilmesinde ise İslâm'ın ilk dönemlerindeki uygulamaların yanı sıra fıkıh mirasımızdan istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Olağanüstü Hal, Savaş, Doğal Âfetler, Ekonomik Bunalımlar.

Evaluation of Situations Requiring State of Emergency in Islamic Law

Abstract: Wars, internal disturbances, natural disasters, epidemics and economic crises are problems that deeply affect social life. In modern legal systems, administrators are given quite wide discretionary powers to solve

* Dr. Öğr. Üyesi Üzeyir Köse, Kilis 7 Aralık Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, İslam Hukuku Anabilim Dalı, Kilis, Türkiye.
Assistant professor, Üzeyir Köse, Kilis 7 Aralık University, Faculty of Islamic Sciences, Basic Islamic Sciences, Department of Department of Islamic Law, Aksaray, Turkey.
uzeyirkose@kilis.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-6877-4465>

the problems that arise due to such reasons. Emergency regimes are special administrative procedures that are put in place in the face of threats and dangers that are deemed impossible to fend of under existing legal rules. In a state of emergency, the fundamental rights and freedoms of citizens may be limited while the powers of the administrators are expanded. According to the 1982 Constitution, the president has the power to decide on the declaration of the state of emergency in our country. It is seen that similar reasons require an extraordinary management approach in Islamic law. When the head of the Islamic state is of the opinion that the existing military forces are insufficient in the face of a clear threat to the integrity of the country, he can call on muslims who can take up arms. Because, in this case, the fardh to defend to the country becomes separate. Likewise, reasons such as internal turmoil, drought, famine, dangerous epidemic disease and severe economic depression in the country require the extraordinary administration procedures in Islamic law. In this study, an analysis of the situations that require the declaration of a state of emergency according to the 1982 Constitution has been tried to be made in terms of Islamic law. The formal framework of the study is based on the relevant article of the constitution. On the grounds that similar reasons require a different (extraordinary) management approach in Islamic law, we have benefited from our fiqh heritage as well as the practices in the early periods of Islam.

Keywords: Islamic Law, State of Emergency, War, Natural Disasters, Economic Crises.

Giriş

Toplumsal yapının iç ya da dış savaş, isyan, şiddet olayları, doğal âfet ve ekonomik bunalım gibi bir sebeple bozulması durumunda idareyi elinde bulunduranların hem insani hem de hukuki sorumlulukları artmaktadır. Modern hukuk sistemlerinde toplumsal düzeni derinden etkileyen bu gibi durumların en az zararlı atlatılabilmesi için yöneticilere normal zamanlara oranla oldukça geniş yetkiler verilmekte; yönetilenler için ise birtakım kısıtlamalar getirilmektedir. Genel olarak anayasalar hazırlanırken devletin karşı karşıya kalabileceği olağanüstü durumlar hesaba katılır ve öngörülen olağanüstü durumlara anayasada yer verilir. Anayasa ve yasalarla yapılan bu düzenlemelerle yöneticilere, öngörülemez olağanüstü durumlarda da, gerekli tedbirleri alabilme yetkisi verilmektedir. Yöneticilere tanınan tüm bu yetkiler anayasal ve yasal bir düzenlemenin sonucudur. Bu durum olağanüstü hal yönetimlerinin hukuk dışı olmadığını göstermektedir.¹ Bu hukukilik sayesinde olağanüstü hal dönemlerindeki uygulamalar devletin sahip olduğu .....

1 Erol Alpar, "Olağanüstü Haller", *Amme İdaresi Dergisi* 22/4 (Aralık 1989), 47.

gücün haksız ve keyfî olarak kullanıldığı bir şekilde bürünmeyecek; hukukun çizmiş olduğu sınırlara riayet edilecektir. Hukuk devleti olmak bunu gerektirmektedir. Zira hukuk devleti söylemi yönetilenlerin hukuk güvenliğinin devlet tarafından sağlandığı, bireylerin gerektiğinde devlete karşı korunduğu, devletin tasarruflarının bağımsız mahkemelerin denetimine tabi olduğu bir yönetim şeklini gerekli kılmaktadır. Hukuk devletinde hukuk, devletin ve onu idare edenlerin üstündedir. Devleti idare edenlerin icraatları hukukun çizdiği sınırlar içerisinde olduğu müddetçe muteberdir.² Bu çalışmada 1982 Anayasası'na göre olağanüstü hal ilanını gerektiren durumların İslâm hukuku açısından bir analizi yapılmaya çalışılmıştır. Bu sebeple çalışmanın şekilsel çerçevesinin oluşturulmasında anayasanın ilgili maddesi esas alınmıştır. Ancak aralarında doğrudan ilişki bulunan sebepler tek başlık altında incelenmiştir. Araştırmalarımız esnasında Fazıl Hüsnü Erdem'in "İslam-Osmanlı Hukukunda Olağanüstü Hal Rejimi" adlı makalesi dışında bu konuda yapılmış Türkçe bir çalışmaya rastlamadık. Erdem, bu çalışmasında hem İslâm hukukunun olağanüstü yönetim usullerine imkân verecek niteliklere sahip olduğunu hem de olağanüstü halin gerektirdiği durumlarda temel hak ve özgürlüklere kısıtlamalar getirilebileceğini ortaya koymaktadır. Arap-İslâm dünyasında ise olağanüstü yönetim usulleri üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çerçevede yapılan çalışmalara örnek olarak Mevlûdî Celûl'ün "Himâyetü'l-Hukûk ve'l-Hurriyyât Esnâe Hâleti't-Ṭâvâri fi'n-Nizâmi'd-Düstûriyyi'l-Cezâiri" adlı yüksek lisans çalışması burada zikredilebilir.

1. Olağanüstü Hal

Savaş, savaş tehlikesi, isyan, doğal afet ve ağır ekonomik bunalım gibi durumlarda bozulan toplumsal düzenin yeniden tesis edilebilmesi yönetimin olağanüstü yetkilerle donatılmasını zorunlu kılabilmektedir. Normal hukuk kurallarıyla karşılanmasına imkân olmayan bir tehdit ve tehlike karşısında devletin başvurmak durumunda kaldığı özel yönetim usullerine olağanüstü

.....

2 Saffet Köse, "İslâm'da Hukuk Devleti İlkesinin Dinamikleri", *İLAM Araştırma Dergisi* 1/2 (Temmuz-Aralık 1996), 8; Mehmet Vural, "Hukukun Üstünlüğü Bağlamında Hukuk Devleti Anlayışı", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 14/2 (2001), 274; Adnan Koşum, "İslâm Hukuk Doktrininde Hukuk Devleti ve Hukukun Üstünlüğü", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (Yaz-Sonbahar 2002), 239-240.

hal rejimleri denmektedir.³ Klasik kaynaklarda günümüzde kullanıldığı anlamda olağanüstü hal kavramına rastlanmaz. Günümüzde yapılan çalışmalarda ise olağanüstü hal “حالة الطوارئ” terkihiyle ifade edilmektedir.⁴

Türkiye’de olağanüstü hal ilanına karar verecek merci, 1982 Anayasası’na göre cumhurbaşkanıdır. Bu durum Anayasada “Cumhurbaşkanı; savaş, savaşı gerektirecek bir durumun baş göstermesi, seferberlik, ayaklanma, vatan veya Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma, ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten veya dıştan tehlikeye düşüren şiddet hareketlerinin yaygınlaşması, anayasal düzeni veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketlerinin ortaya çıkması, şiddet olayları nedeniyle kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması, tabii afet veya tehlikeli salgın hastalık ya da ağır ekonomik bunalımın ortaya çıkması hallerinde yurdun tamamında veya bir bölgesinde, süresi altı ayı geçmemek üzere olağanüstü hal ilan edebilir.”⁵ şeklinde yer almaktadır.

1982 Anayasası’nda sıkıyönetim ve olağanüstü hal olmak üzere iki tür olağanüstü yönetim usulü kabul edilmişti. Sıkıyönetimin, olağanüstü hali gerektiren durumlara göre şiddet olaylarının ve ülke bütünlüğünün daha fazla tehdit altında olması durumlarında uygulanması öngörülmüştü. Her iki yönetim tarzında da devlete tanınan yetkiler artmakta, halkın temel hak ve özgürlükleri üzerinde birtakım kısıtlamalar yapılabilmekteydi. Olağanüstü hal yönetimlerinde kolluk yetkileri sivil otorite tarafından kullanılmakta ve olağan adliye mahkemelerinin yargı yetkisi devam etmektedir. Sıkıyönetimde ise kolluk yetkileri askeri makamlara geçmekte ve yargılamada sıkıyönetim mahkemeleri etkin duruma gelmekteydi.⁶ Sıkıyönetim rejimi 2017 yılında yapılan anayasa değişikliği referandumuyla 1982 Anayasası’ndan çıkarılmış; 31 Temmuz 2018 tarihli Resmî Gazete ile de Sıkıyönetim Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır.⁷ Yukarıda ifade edildiği üzere olağanüstü hal rejimi hukuk dışı ya da hukuk üstü değildir. Kanunun öngördüğü şekilde ve gerekli hallerde olağanüstü hal

3 Fazıl Hüsnü Erdem, “İslam-Osmanlı Hukukunda Olağanüstü Hal Rejimi”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 15 (1992), 149. Olağanüstü hal tanımları için bk. Mevlûdî Celûl, *Himâyetü'l-Hukûk ve'l-Hurriyyât Esnâe Hâleti't-Şâvârî fi'n-Nizâmî'd-Düstûriyyi'l-Cezâirî* (Biskra-Cezayir: Câmî'atü Muhammed Haydar, Külliyyetü'l-Hukûk ve'l-'Ulûmî'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 9-17.

4 Celûl, *Himâyetü'l-Hukûk ve'l-Hurriyyât*, 9 vd.

5 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982 Anayasası), *Resmî Gazete* 17863 (9 Kasım 1982), Kanun No. 2709, md. 119.

6 Komisyon, *Türk Hukuk Lûgatı* (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1991), “Örfî İdare”, 275.

7 Resmî Gazete 30495 (31 Temmuz 2018), md. 3.

dönemlerinde vatandaşlara birtakım yükümlülükler getirilebilir, temel hak ve hürriyetler geçici olarak sınırlandırılabilir veya durdurulabilir. Ülkemizde bu durum 2935 Sayılı Olağanüstü Hal Kanunu ile düzenlenmiştir.⁸

Olağanüstü hal yönetimlerinde takip edilecek usul ve esaslar, olağanüstü hal ilanını gerektiren duruma göre değişiklik göstermektedir. Buna göre savaş, deprem, sel, yangın, salgın hastalık ya da ülke bütünlüğünü tehdit eden şiddet olayları gibi sebeplerle uygulamaya konan olağanüstü hal yönetimlerinde gerek vatandaşlara getirilen yükümlülükler gerekse temel hak ve özgürlükler üzerindeki kısıtlamalar farklılık arz edecektir. Aynı şekilde tehdidin boyutuna göre olağanüstü hal, bölgesel ya da ülke çapında uygulamaya konabilecektir.⁹ 1982 Anayasası ile Türkiye'nin anayasal düzenine dâhil olan olağanüstü hal, mevcut sıkıyönetim uygulamalarının yerini alarak 1 Mart 1984-30 Kasım 2002 tarihleri arasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde terörle mücadeleyle özdeşleşen bir yönetim olmuştur.¹⁰ Bu zamandan 2016 yılına kadar ülke genelinde olağanüstü hal uygulamasına ihtiyaç duyulmamıştır. 2016 darbe girişimden sonra ise 21 Temmuz 2016 tarihinden başlamak üzere 90 gün süreyle ülke genelinde olağanüstü hal ilan edilmiştir. Devam eden süreçte 7 kez uzatılan olağanüstü hal, 18 Temmuz 2018 tarihi itibarıyla son bulmuştur.¹¹

2. Olağanüstü Hal İlanını Gerektiren Durumların İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi

1982 Anayasası'nda cumhurbaşkanının hangi durumlarda olağanüstü hal ilan edebileceği belirlenmiştir. Bu durum aynı zamanda olağanüstü hal ilanını gerekli kılan sebepleri açıklamaktadır. Buna göre savaş, savaş tehlikesi, seferberlik, ayaklanma, devletin bütünlüğüne yönelik tehdit, şiddet hareketleri, doğal afetler, salgın hastalıklar ve ekonomik bunalım olağanüstü hal ilanını gerektiren başlıca sebeplerdir. Tehlikenin boyutuna ve kapsamına göre olağanüstü hal belli bir bölgeyle sınırlı tutulabileceği gibi ülke genelinde de

.....

8 Olağanüstü Hal Kanunu, 18204 (27 Ekim 1983), Kanun No. 2935, md. 1 vd.

9 Erdem, "Olağanüstü Hal Rejimi", 149-150.

10 Güven Gürkan Öztan - Egemen B. Bezci, "Türkiye'de Olağanüstü Hal: Devlet Akli, Askerler ve Siviller", *Mülkiye Dergisi* 39/1, 160.

11 Sabah Gazetesi, "Ohal Resmen Kaldırıldı" (18 Temmuz 2018), 1.

uygulanabilir.¹² Biz burada geçen durumları birkaç başlık altında birleştirerek incelemeye çalışacağız.

2.1. Savaş, Savaş Tehlikesi ve Seferberlik

Tüm disiplinler açısından kabul görmüş bir savaş tanımından bahsetmek mümkün değildir. Bu durum disiplinlerin savaş kavramına bakış açılarının yanında dinî, felsefî ve ideolojik birtakım etkenlerle açıklanabilir. Cicero savaşı; “uyuşmazlıkları zorlama yollarına başvurarak çözmek” şeklinde tanımlamıştır. Diğer bir ifadeyle savaş, uyuşmazlıklarını zorlama yollarına başvurarak çözmeye çalışanların karşılıklı durumudur.¹³ Cicero’nun bu tanımı, iki veya daha fazla devlet arasındaki mücadelenin yanında kişilerarası mücadeleleri de içine almaktadır. Modern hukukta savaş denildiğinde ise daha çok devletlerarası mücadeleler akla gelmektedir. Türkçe sözlükler de bu anlam çerçevesinde savaşı “iki ya da daha fazla devletin başka bir yolla çözüme kavuşturamadıkları sorunları için giriştikleri silahlı çatışma”¹⁴ şeklinde tanımlamaktadır. 2941 Sayılı Seferberlik ve Savaş Hali Kanunu’nda savaş, “Devletin bekasını temin etmek, milli menfaatleri sağlamak ve milli hedefleri elde etmek amacıyla, başta askeri güç olmak üzere devletin maddi ve manevi tüm güç ve kaynaklarının hiçbir sınırlamaya tabi tutulmadan kullanılmasını gerektiren silahlı mücadeledir.”¹⁵ şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanımın İslâm hukukunun savaş anlayışıyla birebir örtüştüğü söylenemez. Zira burada askerî güç de dâhil devletin kaynaklarının hiçbir sınırlamaya tabi tutulmaksızın kullanımına izin verilmektedir. Oysa İslâm hukukunda askerî güç kullanımı belli şartlara ve kurallara bağlanmıştır.¹⁶ Diğer taraftan bu tanım hem uluslararası hukuka hem de silahlı kuvvetlerin kullanılmasını uluslararası hukuka uygunluk şartına bağlayan Anayasa’nın 92/1. maddesine aykırı olduğu gerekçesiyle de eleştirilmektedir.¹⁷

.....

12 1982 Anayasası, md. 119.

13 Hugo Grotius, *Savaş ve Barış Hukuku*, çev. Seha L. Meray (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1967), 17.

14 Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007), “Savaş”, 4/4091.

15 Seferberlik ve Savaş Hali Kanunu, *Resmî Gazete* 18215 (8/11/1983), Kanun No. 2941, md. 3/5.

16 ‘Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd Mevşîlî, *el-İhtiyâr li ta’lîli’l-muhtâr* (Kahire: Dârü’l-Fikri’l-‘Arabî, ts.), 4/120; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-i İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2018), 3/365-369.

17 M. Yasin Aslan, “Savaş Hukukunun Temel Prensipleri”, *TBB Dergisi* 79 (2008), 247-248.

İslâm hukukunda asıl olan insanların barış içerisinde hayatlarını devam ettirmeleridir.¹⁸ Bu sebeple savaş, bizatihi güzel görülmeyip devletin ve milletin güvenliğini tehdit eden, dini tebliğin diğer insanlara ulaştırılmasına engel olan güçlere karşı mücadele etmenin bir yöntemi olarak kabul edilmiştir. İslâm hukukçuları hedef ve mahiyet farklılığını dikkate alarak savaşı daha çok cihâd kavramıyla ifade etmeyi tercih etmişlerdir. Bununla birlikte nasslarda yer alan *harb*¹⁹ ve *kıtâl*²⁰ kelimeleri ve türevlerinin de savaş anlamını ifade etmek üzere kullanıldığı görülmektedir.²¹ Cihâd (savaş) ise en sade şekliyle bir müslümanın Allah yolunda canıyla, malıyla, diliyle ve diğer vasıtalarla mücadele etmesidir.²² Buna göre İslâm'da savaş, yayılmacılık ve sömürü amacıyla yapılmayıp İslâm'a ve müslümanlara yönelik düşmanca girişimleri bertaraf etmenin bir aracı olarak görülmektedir.²³

Normal şartlarda ülke bütünlüğünü iç ve dış tehditlere karşı korumak farz-ı kifâye iken doğrudan düşman saldırısı veya yakın bir saldırı tehdidi ortaya çıktığında ülkenin savunulması farz-ı ayn haline gelmektedir.²⁴ İslâm devletinin teşekkül süreciyle birlikte müslümanlar “Allah'ın ve sizin düşmanlarınızı ve onların gerisinde olup sizin bilmediğiniz ama Allah'ın bildiklerini korkutup caydırmak üzere, onlara karşı imkânınız ölçüsünde kuvvet ve savaş atları hazırlayın...” (el-Enfâl 8/60) emrinin bir gereği olarak ülke topraklarını korumak, ülkede yaşayan müslümanların ve zimmîlerin can, mal ve namus güvenliklerini teminat altına almak için donanımlı askerî birlikler

.....

18 el-Bakara 2/208; el-Enfâl 8/61.

19 el-Mâide 5/64; el-Enfâl 8/57; Muhammed 47/4.

20 el-Bakara 2/190-191; en-Nisâ 47/74-76; et-Tevbe 9/12-13.

21 Zuḥaylî, *Âsârü'l-ḥarb fi'l-fikhi'l-İslâmî* (Şam: Dârü'l-Fikr, 1419/1998), 31-32; Ahmet Yaman, “Savaş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/190.

22 ‘Alâuddîn Ebî Bekr b. Mes‘ûd Kâsânî, *Bedâi‘u’s-sanâi‘ fi tertîbî’s-serâi‘i* (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-‘Arabî, 1974), 7/97; Bilmen, *İstılahatı Fikhiyye Kamusu*, 3/334.

23 Yaman, “Savaş”, 36/190.

24 Ebî İbrâhîm İsmâ‘îl b. Yahyâ b. İsmâ‘îl el-Mısrî el-Müzenî, *Muḥtaşaru'l-Müzenî fi furû‘i’s-Şâfi‘iyye* (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 353; Şemsü'l-Eimme Ebû Bekr Muḥammed b. Ebî Sehl es-Seraḥsî, *el-Mebsût* (Beirut: Dârü'l-Mâriye, 1989), 10/3; Kâsânî, *Bedâi‘u’s-sanâi‘*, 7/98; Mevşîlî, *el-İhtiyâr*, 4/117; Ebî'l-Ḥuseyn Yahyâ b. Ebî'l-Ḥayr b. Sâlim el-İmrânî, *el-Beyân fi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi‘î* (Beirut: Dârü'l-Minhâc, 1421/2000), 11/100-101; ‘Abdülganî b. Tâlib el-Guneymî ed-Dımaşkı el-Meydânî, *el-Lübâb fi şerḥi'l-kitâb* (Beirut: Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 4/114-115; Heyet, “Cihâd”, *el-Mevsû‘atü'l-fikhiyyetü'l-Kuveytiyye* (Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf ve’s-Şüûni'l-İslâmiyye, 1409/1989), 16/130-132; Macid Hadduri, *İslam Hukukunda Savaş ve Barış*, çev. Fethi Gedikli (İstanbul: Ekin Yayınları, 2018), 71-72.

bulundurmuşlardır.²⁵ Ancak bazı durumlarda mevcut askerî birliklerle ülke bütünlüğüne yönelik iç ya da dış tehditlerin bertaraf edilmesi imkânsız hâle gelebilmektedir. Bu durumda tüm müslümanlara birtakım vazifeler düşmektedir. İslâm hukukunda nefir ya da nefir-i âmm olarak ifade edilen bu durum,²⁶ modern hukuktaki seferberlik kavramına karşılık gelmektedir. Seferberlik ve Savaş Hali Kanunu seferberliği “Devletin tüm güç ve kaynaklarının, başta askeri güç olmak üzere, savaşın ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde hazırlanması, toplanması, tertiplenmesi ve kullanılmasına ilişkin bütün faaliyetlerin uygulandığı; hak ve hürriyetlerin kanunlarla kısmen veya tamamen sınırlandırıldığı haldir.” şeklinde tanımlamaktadır. Aynı kanunda seferberlik, genel seferberlik ve kısmî seferberlik şeklinde ikiye ayrılmış; genel seferberlik hâlinde ülkenin tümüne yönelik bir tehdidin savılması için mevcut imkânların kullanıma hazır hâle getirilmesine vurgu yapılmıştır. Kısmî seferberlik hâli ise gerek kapsam açısından gerekse tehdidin şiddeti açısından genel seferberliğe göre daha hafiftir. Bu sebeple alınacak tedbirler de farklılık arz etmektedir.²⁷

Hız Peygamber Medine’ye hicretten sonra birçok savaşa iştirak etmiştir. Ashabın tamamının bu savaşlara katıldığı söylenemez.²⁸ Hatta Hz. Peygamber, özel amaçları yanında, İslâmiyet’in yayılmasının önünde engel oluşturan unsurları bertaraf etmek, müslümanları maddi ve manevi her türlü baskıdan kurtarıp dinin özgürce yaşanabileceği bir ortam oluşturmak gibi gayelerle

25 Ebî Bekr Ahmed b. ‘Alî er-Râzî el-Ceşşâs, *Ahkâmü'l-Kur’ân*, thk. Muhammed Şâdiq Kamhâvî (Beyrut: Dârü İhyâi’t-Türâsî'l-Arabî, 1412/1992), 4/252-253; Bilmen, *İstilahatı Fikhiyye Kamusu*, 3/365; Muhammed Hıyır Heykel, *el-Cihâd ve'l-kıtâl fi’s-siyâseti ş-şer’iyye* (Beyrut: Dârü'l-Bayârih, 1417/1996), 2/957-958, 1002; İsmail Pırlanta, “Hz. Ömer Döneminde Askeri Teşkilat”, *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, ed. Ali Aksu (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 2018), 1/535-536.

26 Serahsî, *el-Mebûsât*, 10/3; Ebû Bekr Muhammed b. ‘Abdillâh İbnü'l-‘Arabî, *Ahkâmü'l-Kur’ân* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 2/517; Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, 7/98; Ebû Muhammed Maḥmûd b. Ahmed el-‘Aynî, *el-Binâye fi şerḥi’l-hidâye* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1400/1980), 6/492-493; Fetâva'l-Hindîyye, tsh. Abdullatif Hasan Abdurrahmân (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 2/209; Bilmen, *İstilahatı Fikhiyye Kamusu*, 3/348; Alimcan Buğda, “İslâm Savaş Hukukunda Nefir-i Âmm (Genel Seferberlik)”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (Aralık 2019), 356-357. “Nefir-i ‘âmm: Genel seferberlik. Harp mıntıkasında bulunan bütün ahalinin harp için seferber hale gelmesidir. Bunun dairesi ihtiyaca göre genişler ve İslâm dünyasının tümünü kapsayacak kadar yayılabilir.” Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), “Nefir-i ‘âmm”, 450.

27 Seferberlik ve Savaş Hali Kanunu, md. 3/1-3.

28 Serahsî, *el-Mebûsât*, 10/3; Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd el-Hafid, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-mukteşid*, thk. ‘Ali Muhammed Muavvaḍ-‘Adil ‘Ahmed ‘Abdülmevcûd (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1434/2013), 347; Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, 4/118.

çeşitli seriyyeler düzenlemiştir.²⁹ Bu seriyyelerde ordunun/birliklerin başında bulunmayan Hz. Peygamber ve onunla Medine’de kalan müslümanlar, herhangi bir şekilde kınanmamıştır. İlgili nasslar yanında³⁰ bu, olağan durumlarda cihâdın farz-ı kifâye olduğunu göstermektedir.³¹ Diğer taraftan cihâdın her durumda farz-ı ayn olarak kabul edilmesi, cihâdın amacına aykırılık teşkil edecektir. Zira cihâdın temel amacı, müslümanların güvenliğini sağlayarak dinî ve dünyevî işlerini gerçekleştirebilmelerine imkân sağlamaktır.³²

İslâm hukukunda düşmana karşı silahlı mücadeleyle sorumlu tutulabilmek için kişinin; müslüman, akıllı, bâliğ, hür, erkek ve sağlıklı olması gerekir.³³ Bununla birlikte ülke bütünlüğüne karşı açık bir tehdidin ortaya çıkması siyasî, askerî ve ekonomik birtakım olağanüstü tedbirler alma zarureti doğurabilir. Devlet başkanı veya yetkili merciler, mevcut silahlı kuvvetlerle tehdidin bertaraf edilmesinin mümkün olmadığı kanaatine vardıklarında eli silah tutan herkesi göreve çağırabilecektir. Müslümanların da devlet başkanının bu çağrısına uymaları gerekmektedir. Zira bu durumda düşmana karşı ülkeyi savunma/cihâd farz-ı ayn halini almaktadır.³⁴

Müslümanların topluca seferber oldukları duruma Tebuk Seferi güzel bir örnektir. Bizans’ın bazı hıristiyan Arap kabilelerinin desteğini alarak Medine’yi kuzeyden istilâ edeceği haberi üzerine Hz. Peygamber, Bizans üzerine bir sefer düzenleme kararı almıştı. O dönemde İslâm dünyasının içinde bulunduğu kıtlık, olumsuz hava şartları, hurmaların hasat mevsiminin yaklaşması ve sefer yapılacak yerin uzaklığının yanında münafıkların çalışmaları

29 Kâsânî, *Bedâ’u’s-sanâî’*, 7/98; Serdar Özdemir, “Seriyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/565.

30 Bk. en-Nisâ 4/95; et-Tevbe 9/122.

31 Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *el-Ümm*, thk. Rıf’at Fevzî ‘Abdülmüttâlib (b.y.: Dârü’l-vefâ, 1422/2001), 5/384-385; İbn Rüşd el-Hâfîd, *Biddâyetü’l-müctehid*, 347; Muvaffakuddîn Ebî Muhammed Abdullâh b. Ahmed b. Muḥammed İbn Kudâme, *el-Muḡnî*, thk. Abdullâh b. Abdulmuḥsin et-Türkî (Riyad: Dârü ‘Alemlî’-Kütüb, 1417/1997), 13/6-7; Heykel, *el-Cihâd ve’l-ktâl*, 2/860-861; Heyet, “Cihâd”, 16/130.

32 Seraḥsî, *el-Mebsût*, 10/3; ‘Aynî, *el-Binâye fi şerḥi’l-hidâye*, 6/491.

33 Şâfiî, *el-Ümm*, 5/368; Müzenî, *Muḥtaşaru’l-Müzenî*, 352; Ebi’l-Ḥasen ‘Ali b. Muḥammed b. Ḥabîb el-Mâverdî, *el-Aḥkâmü’s-sultâniyye ve’l-velâyâtü’d-dîniyye*, thk. El-Ḳâdî Nebîl ‘Abdurrahmân Ḥayyâvî (Beirut: Dârü’l-Erkâm, ts.), 281-282; ‘Imrânî, *el-Beyân*, 12/103-108; Heykel, *el-Cihâd ve’l-ktâl*, 2/994-997; Heyet, “Cihâd”, 16/137-139.

34 Kâsânî, *Bedâ’u’s-sanâî’*, 7/98; İbn Kudâme, *el-Muḡnî*, 13/8, 33-34; Mevşilî, *el-İhtiyâr*, 4/118; ‘Aynî, *el-Binâye fi şerḥi’l-hidâye*, 6/494; Fetâva’l-Hindiyye, 2/210-211; Bilmen, *İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, 3/360; Heykel, *el-Cihâd ve’l-ktâl*, 2/880-883, 1021-1022; Heyet, “Cihâd”, 16/130-131; Buḡda, “İslâm Savaşı Hukukunda Nefir-i Âmm” 360.

bazı müslümanlarda sefere karşı isteksizlik meydana getirmişti. Bu durum Kur'an'da “Ey iman edenler! Size ne oldu ki ‘Allah yolunda seferber olun’ denilince olduğunuz yere çakılıp kaldınız. Âhireti bırakıp dünya hayatını mı seçtiniz? Oysa dünya hayatının sağladığı fayda, âhirete göre pek az bir şeydir. Eğer yolunda sefere çıkmazsanız Allah, sizi elem dolu bir azapla cezalandırır...” (et-Tevbe 9/38-39) şeklinde ifade edilmektedir.³⁵ Hz. Peygamber’in sefer çağrısına karşı isteksiz davranıp çeşitli bahaneler üretenlerin yerildiği bu âyetler aynı zamanda İslâm devlet başkanının meşru isteklerinin yerine getirilmesinin gerekliliğine işaret etmektedir. Diğer taraftan mazeretsiz olarak Tebük Seferi’ne katılmayanlar sefer dönüşü Hz. Peygamber tarafından toplumdan tecrit edilerek cezalandırılmışlardır.³⁶ Bu ise ülke bütünlüğünü tehlikeye sokan bir kuvvet ya da durum karşısında üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmeyenlerin devlet başkanı ya da yetkili merci tarafından cezalandırılabileceğini ortaya koymaktadır.

Savaş ve savaş tehlikesi gibi olağanüstü durumlar devleti ekonomik olarak da zor duruma sokabilir. Ordunun giyim-kuşam ve yiyecek-içecek ihtiyacının karşılanması, silah ve diğer askerî teçhizatla savaşa hazır hâle getirilmesi oldukça maliyetlidir. Devlet başkanı bunun için fey’ ve ganimetleri, zekât gelirlerini ve bu amaçla yapılan sadakaları kullanabilir.³⁷ Kur’an’da, müslümanların bu yönde teşvik edildiği görülmektedir. “Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet verilmek üzere satın almıştır...” (et-Tevbe 9/111) ve “Ey iman edenler! Size, kendinizi elem dolu bir azaptan kurtaracak bir ticaret göstereyim mi? Allah’a ve Rasûlü’ne iman eder, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihâd edersiniz.

35 Ebi'l-Hasen ‘Ali b. Muḥammed b. Ḥabîb el-Mâverdî, *el-Ḥâvi'l-Kebîr fî fıkhi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*, thk. ‘Ali Muḥammed Muavviḍ-‘Âdil ‘Aḥmed ‘Abdülmevcûd (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1994), 14/81; Ebû Abdullâh Muḥammed b. Ömer el-Vâkîdî, *Hz. Peygamber’in (s.a.v.)’in Savaşları (Kitâbü'l-Meğâzi)*, çev. Musa K. Yılmaz (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2014), 3/258-259; Ahmet Cevdet Paşa, *Hz. Muhammed (s.a.v.)’in Hayatı* (İstanbul: Çelik Yayınevi, 1979), 270-271; Elmalılı Muḥammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur’an Dili*, (İstanbul: Çelik-Şura Yayınları, ts.), 3/238-239; İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 241-242; İsmail Yiğit, “Tebük Gazvesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/228-229.

36 Ebû Muḥammed Cemâlüddîn ‘Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyeri el-Başrî el-Mısrî, *es-Siretü'n-Nebeviyye li İbn-i Hişâm*, thk. Muştafâ es-Seḳkâ vd. (Kahire: b.y., 1375/1955), 4/531; Ceşşâs, *Aḥkâmü'l-Kur’ân*, 4/369-370; Ahmet Cevdet Paşa, *Hz. Muhammed (s.a.v.)’in Hayatı*, 275; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 245; Yiğit, “Tebük Gazvesi”, 40/230.

37 ‘Aynî, *el-Binâye fi şerhi'l-hidâye*, 6/494-495; Heykel, *el-Cihâd ve'l-Kitâl*, 2/1057-1072.

Bilirseniz bu sizin için daha hayırlıdır.” (es-Saff 61/10-11) mealindeki âyetlerde kişinin Allah yolunda canıyla ve malıyla mücadele etmesinin önemi vurgulanmaktadır.³⁸ Buna binaen müslümanlar, hem bizzat cihâda katılmış hem de ordunun teçhizine katkıda bulunmuşlardır. İslâm tarihinde Tebük Seferi hazırlıkları esnasında bu durum açıkça görülmektedir. Hz. Peygamber sefer hazırlıkları esnasındaki bu güç durumu aşabilmek için ashabından yardım talebinde bulunmuş; Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman gibi önde gelen sahabîler büyük bir cömertlik göstererek bu zorluğun aşılmasına katkı sağlamışlardır. Diğer sahabîler de maddî imkânları ölçüsünde sefer hazırlıklarına katkıda bulunmuşlardır. Müslüman kadınların da sefer hazırlıklarına katkı amacıyla zinet eşyalarını bağışladıkları ifade edilmektedir.³⁹ Bu gönüllü yardımların dışında Hz. Peygamber, valilerine haber göndererek devlet hazinesindeki malları Medine’ye göndermelerini istemiştir. Bununla da yetinmeyip müslümanlardan durumu müsait olanların zekâtlarını vaktinden evvel (yılı dolmadan) ödemelerini talep etmiştir.⁴⁰

Sonraki dönemlerde de müslümanlar, ordunun teçhizine katkıda bulunmuşlardır. Örneğin Hz. Ömer, cihâda katılmak isteyip de gerekli donanımına sahip olmayanların bu ihtiyaçlarının savaşa katılmayan müslümanlar tarafından karşılanmasını temin etmiştir. Bu amaçla savaşa katılmayanların atlarını, rızaları dâhilinde savaşa katılanlara vermiştir.⁴¹ Bu daha çok olağan durumlar için geçerlidir. Olağanüstü durumlarda da asıl olan ordunun her türlü ihtiyacının devlet hazinesinden temin edilmesidir. Ebû Hanîfe, bunun için beytülmalde ihtiyat akçesi bulundurulmasını gerekli görmektedir. İmâm Mâlik ise devlet başkanının fey gelirlerinden arta kalan miktarı hazineye aktarmak suretiyle olağanüstü durumlara mali yönden hazırlıklı olmaya vurgu yapmaktadır.⁴² Devlet hazinesi yeterli olmadığında ise devlet başkanı ordunun hazır

.....

38 Serahsî, *el-Mebsût*, 10/20.

39 Vâkidî, *Hz. Peygamber’in (s.a.v.)’in Savaşları (Kitâbü’l-Meğâzî)*, 3/226-227; Ahmet Cevdet Paşa, *Hz. Muhammed (s.a.v.)’in Hayatı*, 270; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayıncılık ve Ticaret, 1991), 1/336-337; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 242; Yiğit, “Tebük Gazvesi”, 40/229; Mustafa Zeki Terzi, “Hz. Peygamber Döneminde Askerî Teşkilat”, *Diyanet İlmî Dergi* 39/3 (Temmuz-Ağustos-Eylül 2003), 29.

40 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/337.

41 Serahsî, *el-Mebsût*, 10/20.

42 Cengiz Kallek, “Nevâib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/33.

hale getirilmesi için ek vergiler koyabilir.⁴³ Zira devlet başkanının öncelikli görevi Müslümanların güvenliğini temin etmektir. Düşmana karşı koyacak askerî birlik hazırlanmadığında ise can, din, mal ve namus güvenliğinin tehlikeye gireceği açıktır.⁴⁴

Sonuç olarak İslâm hukukunda savaş arzu edilen bir durum değildir. Ancak İslâm devletinin teşekkül etmeye başladığı andan günümüze gelinceye kadar müslümanlar, birçok savaşa taraf olmuşlardır. Herhangi bir savaş ihtimaline binaen devlet başkanı yeter derecede askerî kuvvet hazırlamakla mükelleftir. Bununla birlikte ülkenin içinde bulunduğu durum veya tehdidin büyüklüğü topyekûn bir mücadeleyi gerektirebilir. Bu durumda düşmana karşı silahlı mücadele farz-ı kifâye olmaktan çıkacak, farz-ı ayn halini alacaktır. Savaş durumunda ya da kuvvetli savaş tehlikesinin belirmesi halinde devlet başkanı ve yetkili merciler gerekli görürlerse temel hak ve özgürlüklere sınırlandırma getirebilecek, vatandaşların elinde bulunan imkânları ülke savunmasında kullanmak için seferber etmelerini isteyebilecek ve ek vergiler koyabileceklerdir. Osmanlı'da avârız adı verilen ve genellikle savaş dönemlerinde ihtiyaç halinde toplanan vergiler bunun güzel bir örneğini oluşturmaktadır.⁴⁵

2.2. İç Ayaklanma ve Şiddet Hareketleri

Kur'an'da yöneticilerin Allah'ın koymuş olduğu hükümlere tabi olmaları ve adaletle hükmetmeleri üzerinde ısrarla durulmaktadır.⁴⁶ Hz. Peygamber ve ondan sonra yönetimi devralan hassasiyet sahibi idareciler, adaletin tesisini temel vazifeleri olarak görmüşlerdir.⁴⁷ Hz. Peygamber de adaletten ayrılan zalim yönetime karşı hakkı savunmayı en üstün cihâd olarak nitelendirmiştir.⁴⁸

43 Heyet, "Nevâib", *el-Mevsû'atü'l-fikhiyyetü'l-Kuveytiyye* (Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf ve'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, 1404/1983), 42/5.

44 Serâhsî, *el-Mebsût*, 10/20-21; Fetâva'l-Hindiyeye, 2/212; Seyyid Kutub, *İslam'da Sosyal Adalet*, çev: M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Arslan Yayınları, 1982), 233.

45 Halil Sahillioğlu, "Avârız", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/108.

46 el-Bakara 2/213; el-Mâide 5/44-47.

47 Ebû Abdillâh Muḥammed b. İsmâ'il Buḥârî, *el-Câmi'u's-şahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Enbiyâ", 54, "Hudûd", 12; Ebu'l-Huseyn Müslim b. El-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâburî Müslim, *el-Câmi'u's-şahîh*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), "Hudûd", 8-9.

48 Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Kitâbü's-sünen*, thk. Muḥammed Avvâme (Beyrut: Müessesetü'r-reyyân, 2004), "Melâhim", 17; Ebû 'İsâ Muḥammed b. 'İsâ b. Sevre Tirmizî, *el-Câmi'u's-*

Bu sebeple devlet başkanının veya buldukları bölgedeki yönetimin uygulamalarından memnun olmayan halkın onları eleştirmeleri, yapılan yanlışların düzeltilmesi talebinde bulunmaları fikir hürriyetinin bir gereği olarak görülmüştür. Ancak bu eleştiriler belli bir noktaya kadardır. Yapılan eleştiriler ve propagandalar, şer‘î hükümleri ihlal ettiğinde fiilin niteliğine uygun cezalar uygulanacaktır.⁴⁹

Tarih boyunca devletin bütünlüğünü ve bağımsızlığını tehdit eden eylemler, diğer suçlardan daha tehlikeli görülmüştür. Bu sebeple siyasi düzeni ve bu düzenin işleyiş şeklini tehdit eden davranışlara âdî suçlara nazaran oldukça ağır cezalar takdir edilmiştir.⁵⁰ İslâm tarihine baktığımızda devlet başkanına ve onun şahsında devlete karşı işlenmiş suçların iki şekilde meydana geldiğini görmekteyiz. İlki, bir kişinin kendi siyasi düşüncesine ters düştüğü gerekçesiyle devlet başkanına karşı düşmanca davranış sergilemesidir. İslâm hukukçuları bireysel olarak devlet başkanının şahsına yönelik bu tür saldırıları siyasî suç kapsamında değerlendirmemişlerdir. Şayet devlet başkanına yönelik düşmanca davranışlar yaralama ya da öldürme şeklinde olmuşsa kısas cezası gerekli görülmüştür. Muhalif düşünceye sahip Abdullah b. Mülcem’in, dönemin halifesi Hz. Ali’ye yönelik saldırısı bunun örneğidir. Nitekim Hz. Ali, iyileşirse hakkını talep edeceğini ifade etmiş, aksi durumda ise yakınlarından kısas talebinde bulunmalarını istemiştir.⁵¹

İkincisi ise İslâm hukukunda “bağy” olarak isimlendirilen isyan suçudur. Meşru devlet yönetimine karşı siyasi bir başkaldırı niteliği taşıyan bağy suçu iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. İlki müslüman bir topluluğun devlet başkanına biat etmeyerek ya da zekât ve vergi gibi sorumluluklarını yerine getirmeyerek toplumsal hayatta karmaşaya sebep olmalarıdır. Mali bir ibadet olmasının yanında zekât, İslâm’ın ilk dönemlerinde siyasi bir anlama bürünerek devlete itaatin bir göstergesi olarak görülmüştür. Hz. Peygamber’in vefatını müteakip bazı grupların diğer ibadetleri kabul etmekle birlikte zekât vermek

.....

şahîh, 2. Baskı (Beirut: Dârü'l-ğarbi'l-İslâmî, 1998), “Fiten”, 13; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Ğazvîni İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, (Beirut: y.y., 1998), “Fiten”, 20.

49 'Abdülkâdir 'Üdeh, *et-Teşrî'u'l-cinâiyî'l-İslâmî muğâranen bi'l-kânûni'l-vağ'î*, (Beirut: Dârü'l-Kâti-bi'l-'Arabî, ts.), 1/104.

50 Heykel, *el-Cihâd ve'l-kıtâl*, 1/65-66; Adnan Akalın, *İslâm Hukukunda Devlete İsyân Suçu* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 33.

51 İbn Çudâme, *el-Muğnî*, 12/242; 'Üdeh, *et-Teşrî'u'l-cinâiyî'l-İslâmî*, 1/101.

istememelerinin altında da merkezî yönetimden bağımsız hareket etme düşüncelerinin yattığı söylenebilir.⁵² Bu durumun farkında olan Hz. Ebû Bekir, bazı kabilelerin zekâtta muaf tutulma taleplerini kesin bir dille reddetmiş, gerektiğinde zor kullanarak zekâtı tahsil edeceğini kararlılıkla vurgulamıştır. Zira bu hususta gösterilecek bir ihmâl, mevcut sosyal düzene ve siyasi birliğe yönelik bir tehdit olarak görülmüştür.⁵³ İkincisi ise siyasi bir sebeple devlet başkanına muhalefet edip gayrimeşru yollarla onu devlet başkanlığından uzaklaştırmak için girişilen faaliyetlerdir.⁵⁴ Fakihlerin çoğunluğu meşru olmayan yönetime ve adalet sıfatını taşımayan devlet başkanına karşı yapılan hareketleri “bağy” kapsamında değerlendirmemiştir. Âdil olmayan devlet başkanına ve yönetime karşı fiili mücadelede bulunmanın gerekliliği hususunda ise farklı görüşler vardır.⁵⁵

Devlet başkanı kendisine ve devlet yönetimine karşı girişilen isyan hareketinin sonucunda ortaya çıkacak siyasi kargaşa ve şiddet olaylarını en az zararlarla bertaraf etmek zorundadır. Bunun ilk aşaması isyan nedeninin öğrenilmesidir. İsyancılar şikâyetlerinde haklılarsa meşru isteklerinin yerine getirilmesi gerekir. Meşru talepleri karşılandıktan sonra isyana devam ettiklerinde yakalanıp tevbe edinceye kadar hapsedilirler. Âsiler silahlı mücadeleye girişmedikçe devletin onlara karşı silahlı müdahalede bulunması uygun bulunmamıştır. Zira isyancılarla mücadelede asıl amaç onları öldürmek olmayıp isyandan vazgeçirerek bozulan düzeni yeniden tesis etmektir.⁵⁶ Devlet, isyan ve şiddet olaylarının en az zararlarla bertaraf edilmesi amacıyla birtakım olağanüstü tedbirler alabilir. Bunları birkaç maddede toplayabiliriz.

.....

52 Muhammed Âbid Câbirî, *İslâm'da Siyasal Akıl*, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: Kitabevi, 1997), 332-333;

53 Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi (2)* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 61.

54 Ebû Ya'lâ Muhammed b. Huseyn el-Ferrâ el-Hanbelî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye* (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1421/2000), 54; 'Üdeh, *et-Teşri'u'l-cinâiyyi'l-İslâmî*, 1/102.

55 'İmrânî, *el-Beyân*, 12/13,18; Fetâva'l-Hindiyye, 2/302; Muhammed Ebû Zehrâ, *el-Cerîme ve'l-ukûbe fi'l-fıkhî'l-İslâmî: el-Cerîme* (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-'Arabî, 1998), 125-126; 'Üdeh, *et-Teşri'u'l-cinâiyyi'l-İslâmî*, 2/677-678;

56 Ebû Ya'lâ, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, 55; Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 13/102-103; Serahsî, *el-Mebsût*, 10/129; Mevşîlî, *el-İhtiyâr*, 4/151; Şemsüddîn Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh ez-Zerkeşî, *Şerhu Zerkeşî 'alâ metni'l-Hırakî*, thk. 'Abdullâh b. Dehîş (Mekke: Mektebetü'l-Esedî, 1430/2009), 3/658.

2.2.1. Silah Satışını ve Taşınmasını Yasaklamak

Kur'an-ı Kerim insanları iyilik ve takva üzerine yardımlaşmaya davet ederken; günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayı yasaklamaktadır.⁵⁷ Ayrıca fitne çıkarmayı, adam öldürmekten daha kötü görmektedir.⁵⁸ Müslümanlar arasında ortaya çıkan şiddet olayları ve iç karışıklıklar bir tür fitnedir. Bu durumda halk, devlete karşı isyan eden, ülkede huzur ve asayişin bozulmasına neden olan topluluklara karşı meşru yönetimin yanında yer almak zordur. Artan şiddet olayları ve iç karışıklıklar, devletin olağanüstü tedbirler almasını gerektirebilir. Silah satışının kısıtlanması veya yasaklanması da bunlardan biridir. Ülkede meşru yönetime karşı isyan başlatıp iç karışıklığa sebep olan gruplara silah ve mühimmat temin edilmesi fitneyi körükleyecek, isyanın bastırılması ve bozulan düzenin yeniden tesis edilmesi çabası içinde olan devlet yönetiminin işini zorlaştıracaktır. Bu sebeple fakihler, fitne zamanında isyancılara ve ülkede karışıklık çıkaran gruplara silah ve mühimmat temin edilmesinin caiz olmadığını ifade etmişlerdir. Cumhura göre şiddet olaylarının ve iç karışıklığın arttığı bir ortamda devlete silah ve mühimmat yardımında bulunmakta veya devlete silah satışı yapmakta bir sakınca yoktur. Meşru devlet yönetimine karşı ayaklanan ya da ülkede iç karışıklık çıkaran gruplara ise silah ve mühimmat yardımında bulunmak veya satış yapmak mekruhtur.⁵⁹

Hanefilere göre ise âsîlere ve iç karışıklık çıkaran gruplara silah ve mühimmat yardımında bulunmak ya da satış yapmak tahrimen mekruh olmakla birlikte silah yapımında kullanılacak hammaddenin satışı caizdir. Hanefilerin bu yaklaşımı dönemin şartlarını yansıtmaktadır. Zira onlara göre isyan hareketi başlatan ya da iç karışıklığa sebep olan gruplar genel olarak hammaddeyi işleyip silaha dönüştürecek imkân ve yeterli zamana sahip olmazlar.⁶⁰ Ancak modern çağın imkânları göz önünde bulundurulduğunda, bu yaklaşım istenmeyen olaylara yol açmaya müsaittir. Gelişen silah teknolojisinin yanında yazılı ve görsel iletişim araçlarının sunduğu imkânlar kullanılarak hammaddeler kısa bir zamanda öldürücü silahlara dönüştürülebilmektedir.

.....

57 el-Mâide 5/2.

58 el-Bakara 2/191.

59 Akalın, *İslâm Hukukunda Devlete İsyân Suçu*, 282.

60 Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 7/142; Kemâlüddîn Muhammed b. 'Abdülvâhid es-Sivâsî İbn Hümâm, *Şerhu fethi'l-kadîr*, thk. 'Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdî (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 6/101.

Bu sebeple devlet, silah üretimine ve satışına kısıtlamalar getirebileceği gibi silah ve patlayıcı yapımında kullanılabilen her türlü maddenin satışını da sınırlandırabilir. Ashabdan İmrân b. Husayn'ın (ö.52/672), Hz. Peygamber'in fitne zamanında silah satışını yasakladığını ifade eden rivayetini de⁶¹ sadece silah ve mühimmatla sınırlandırmak yerine ülkede iç karışıklık ve şiddet olaylarını tırmandıran, muhaliflerin meşru düzene karşı kullanabileceği her türlü araç-gereç olarak anlamanın daha uygun olduğu kanaatindeyiz.

Normal şartlarda silah üretimi yapmak ve üretilen silahları satmak, ülke ekonomisi açısından oldukça önemlidir. Ayrıca savunma sanayiinde güçlü olmak, iç ve dış tehditlere karşı caydırıcı bir öge olarak görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında silah üretimi ve ticareti meşru bir ticarettir. Ancak bazı durumlarda meşru vasıtaların mefsedete yol açma ihtimalleri, maslahatı sağlama ihtimallerinden daha fazla olabilmektedir. Böyle zamanlarda devlet, tehlike durumu geçinceye kadar meşru bazı tasarrufları sınırlandırabilir veya tamamen durdurabilir. Savaş esnasında düşmana, isyan halinde âsîlere silah satılacağı yönünde zann-ı gâlip meydana geldiğinde sedd-i zerâi ilkesinin bir gereği olarak silah satışı yasaklanabilir. Bu gibi durumlarda zann-ı gâlip kesin bilgi konumundadır.⁶²

Ülkemizde ateşli silahların, bunlara ait mermilerin, bıçakların ve salt saldırı ve savunma amaçlı kullanılmak üzere üretilmiş aletlerin yurda sokulması, imalatı, alım-satımı, taşınması ve bulundurulması Ateşli Silahlar ve Bıçaklar ile Diğer Aletler Hakkında Kanun'la düzenlenmiştir. Buna göre devlet, ateşli silahların ülkeye sokulmasını ve kullanılmasını; ülke içerisinde de üretimini kontrol altında tutmaktadır.⁶³ Ayrıca devlet, şiddet hareketlerinin arttığı bir ortamda, diğer tedbirlere ek olarak, her türlü silahın ve mermilerinin taşınmasını ve naklini yasaklayabilir. Bu silahların devletin izniyle ülkeye sokulmuş veya ülke içerisinde temin edilmiş olması, diğer bir tabirle ruhsatlı olup olmaması da durumu değiştirmez.⁶⁴

.....

61 Mevlânâ Zafer Ahmed el-'Usmânî et-Tehânavî, *İ'lâü's-sünen* (Karaçi: İdâretü'l-Çur'ân ve'l-'Ulûmî'l-İslâmiyye, 1415), 12/683.

62 Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muḥammed el-Laḥmî eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât fi 'uşûli's-şerî'a*, thk. 'Abdullâh Dirâz vd. (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 434-437.

63 Ateşli Silahlar ve Bıçaklar ile Diğer Aletler Hakkında Kanun, *Resmî Gazete* 8458 (15/7/1953), Kanun No. 6136, md. 1-4.

64 Olağanüstü Hal Kanunu, md. 11.

2.2.2. Devlet Başkanının Halktan Yardım İstemesi

Ülkede birlik ve beraberliğin devamı için meşru devlet başkanına itaatin yanında iç ayaklanma ve şiddet hareketlerinin ortaya çıktığı durumlarda da halkın devlet başkanının yanında yer almaları gerekir. Zira İslâm'da iyilik ve takva üzere yardımlaşma esastır.⁶⁵ Halk, ülkede refahın artırılması, her alanda ilerleme ve kalkınmanın sağlanması, iyiliği emredip kötülükten nehyeden ideal bir toplumun ortaya çıkarılması vb. hususlarda devlet yönetimiyle yardımlaşma içinde olmalıdır.⁶⁶ Hz. Ebû Bekir'in halife seçildikten kısa bir süre sonra irad ettiği hutbede ortaya koyduğu esaslar hem devlet başkanının halka karşı adil olmasının hem de vazifesini hakkıyla ifâ eden devlet başkanına halkın destek olmasının gereğine işaret etmektedir.⁶⁷ Buradan hareketle meşru devlet başkanına ve onun şahsında devlete karşı girişilen isyan hareketleri ile şiddet olaylarının bastırılmasında devlet başkanı halktan yardım talebinde bulunabilir. Bu durumda herkes imkânı ölçüsünde devlet başkanına yardım etmek zorundadır. İsyanın bastırılmasında veya şiddet olaylarının önlenmesinde doğrudan yardımcı olmayacak kimselerin ise evlerinde kalmaları gerekir.⁶⁸

2.3. Tabîî Âfetler ve Tehlikeli Salgın Hastalıklar

Sözlükte âfet; büyük maddi zararlara, çok sayıda can ve mal kaybına yol açan olağandışı olay⁶⁹ şeklinde ifade edilmektedir. Fıkıhta ise âfet denildiğinde genellikle insan müdahalesi olmadan ortaya çıkan musibet ve zararlar kastedilir.⁷⁰ Ancak doğal olayların yanında insan kaynaklı veya teknoloji kaynaklı bir olay, insanların rutin işlerini ve hayatın doğal akışını kesintiye uğratacak bir boyuta ulaşmışsa bunun için de âfet tabiri kullanılabilir. Âfetler genellikle hızlı gelişen, büyük oranda can ve mal kaybına sebep olan durumlardır. Bu

.....

65 Âl-i İmrân 3/110; et-Tevbe 9/71.

66 Vehbe Zuḥaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuhu* (Şam: Dârü'l-Fıkr, 1405/1985), 6/710.

67 Bu hutbenin İslâm idare hukuku açısından değerlendirmesi için bk. Hadi Sağlam, "Hz. Ebû Bekir'in Devlet Başkanı Olarak Yaptığı İlk Konuşmasının İslâm İdare Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", *Kesit Akademi Dergisi* 3/7 (Mart 2017), 92-113.

68 Serâḥsî, *el-Mebsût*, 10/124; Kâsânî, *Bedâ'ü's-sanâî*, 7/140; İbn Kudâme, *el-Muḡnî*, 12/242-243; Bilmen, *İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, 3/411.

69 Çağbayır, "Afet", 1/122.

70 Ahmet Özel, "Âfet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/399.

sebeple deprem, sel, heyelan, çığ, toprak kayması gibi doğal olayların âfet olarak nitelendirilebilmesi etki gücüne bağlı olarak değişmektedir.⁷¹

İnsanoğlu sahip olduğu bilgi ve teknolojiye rağmen âfetlere neden olan deprem, tsunami, sel, fırtına gibi doğa olaylarının önüne geçebilmiş değildir. Bu tür olaylar karşısında insanoğlunun yapabileceği en önemli davranış, âfetlerin etkilerini en aza indirmek için çalışmalar yapmak ve âfetlere karşı tedbir almaktır. Bireysel olarak alınan tedbirlerin yanında devlet yönetimi de birtakım düzenlemeler yapabilir. Bu düzenlemeler temel hak ve özgürlüklerin geçici bir süreyle sınırlandırılması ve doğal âfetlerin olumsuz etkilerini kısa sürede silmek maksadıyla vatandaşlara ilave sorumluluklar yüklenmesi şeklinde olabileceği gibi bazı yükümlülüklerin askıya alınması ya da tehir edilmesi şeklinde de olabilir. Günümüzde olağanüstü hal ilanını gerekli kılan sebepler arasında sayılan salgın hastalık ve âfet gibi durumların⁷² İslâm tarihinde de olağanüstü bir olay olarak görüldüğü ve olağan düzenlemelerin dışında birtakım düzenlemeler yapıldığı görülmektedir.

2.3.1. Kuraklık-Kıtlık

İnsanlık tarihinin farklı dönemlerinde kuraklık ve buna bağlı olarak kıtlık zamanları yaşanmıştır. Kuraklık, özellikle tarım ve hayvancılıkta üretim düşüklüğüne sebep olmakta, diğer üretim sektörleri de bundan doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenmektedir. Bu durum birçok sosyal ve ekonomik problemi beraberinde getirmektedir.⁷³ Kuraklıkla doğrudan bağlantılı olan kıtlık ise bir ülkede temel ihtiyaç maddelerinin yeterli olmaması durumunda ortaya çıkan ve halkın açlık çekmesine veya bir kısmının açlıktan ölmesine sebep olan durumdur.⁷⁴ Kuraklık ve kıtlık sebebiyle ortaya çıkan sosyal ve ekonomik problemler geçmişte olduğu gibi günümüzde birçok devletin temel sorunları arasında yer almaktadır.

.....

71 Fatih Altun, "Afetlerin Ekonomik ve Sosyal Etkileri: Türkiye Örneği Üzerinden Bir Değerlendirme", *Sosyal Çalışma Dergisi* 2/1 (2018), 2.

72 1982 Anayasası, md. 119.

73 Özen Tok, "Akdeniz Dünyasında Kuraklık ve Kıtlık (XVII. Yüzyılda Mısır Örneği)", *Akdeniz'de İslâm Medeniyeti Milletlerarası Konferans Tebliğleri* (İstanbul: Research Centre for Islamic History, Art and Culture, 2013), 197.

74 Çağbayır, "Kıtlık", 3/2643.

Kuraklık ve buna bağlı olarak ortaya çıkan kıtlıkla mücadele edebilmek için devlet yönetimlerinin olağanüstü tedbirler alması gerekebilir. Bunlar içerisinde ilk akla gelen kuraklık ve kıtlığa karşı halkın bilinçlendirilmesi, âfet durumu ortaya çıkmadan önce gerekli tedbirlerin alınmasıdır. Hz. Yûsuf'un dönemin kralına (o zamanki Melik'e) yapmış olduğu tavsiyelerde bunun örneğini görmekteyiz. “Melik dedi ki: ‘Rüyamda yedi cılız ineğin yedi semiz ineği yediğini gördüm. Ayrıca yedi yeşil başak ve o kadar da kuru başak gördüm. Ey ileri gelenler! Eğer rüya yorumluyorsanız bunu bana yorumlayın.’”(Yûsuf 12/43). Devam eden âyetlerde kralın çevresindekilerin bu rüyaya bir yorum getiremedikleri, rüyanın tabirini öğrenip krala bildirme görevini ise Hz. Yûsuf'la bir müddet zindanda kalan saray görevlisinin üstlendiği bildirilmektedir. Hz. Yûsuf hem kralın rüyasının tabiri hem de kuraklık ve kıtlık dönemi için alınması gereken önlemler sadedinde şunları söylemiştir: “Yûsuf şöyle dedi: Yedi yıl ara vermeksizin ekin ekeceksiniz. Sonra yiyeceğiniz olan az bir miktar dışında hasat ettiğiniz ürünleri başağında bırakın. Sonra bunun ardından saklayacaklarınızdan az bir miktar dışında, o yıllar için biriktirdiklerinizi yiyip bitirecek yedi kıtlık yılı gelecektir.” (Yûsuf 12/47-48). Buradan hareketle Kur'an'ın olası kuraklık ve kıtlık zamanları için Müslümanlara hazırlık yapmayı tavsiye ettiği sonucuna varabiliriz. Zira fakihlerin çoğunluğu tarafından önceki şeriatların Kur'an'da zikri geçen hükümlerinin nesh edildiğine dair delil bulunmadıkça Müslümanlar hakkında da geçerli olduğu kabul edilmektedir.⁷⁵ Burada kıtlık zamanları için hazırlık yapmaya dair doğrudan bir hüküm (emir) bulunmamakla birlikte tedbirli olup israftan uzak durmanın İslâm'ın temel ilkelerinden biri olduğu⁷⁶ gerçeğine işaret vardır. Bu âyetin nassı örtük olarak kuraklık ve kıtlık tehlikesinin belirlediği durumlarda müslümanların tedbir almalarının gereğini beyan etmektedir.

Mekke ve çevresi, tarihin farklı dönemlerinde kuraklık ve buna bağlı kıtlıklarla karşı karşıya kalmıştır. Bunlardan bazıları toplumun kendi imkânlarıyla üstesinden gelebileceği seviyede iken bazı dönemlerde yaşanan kıtlıklarla mücadele için devletin ve toplumun tüm imkânlarının seferber edilmesi gerekmiştir.⁷⁷ Hicretten sonra Medine ve çevresinde de kıtlık yaşandığı

.....

75 Serahsî, *el-Mebsût*, 26/60; İmrânî, *el-Beyân*, 11/297-298. Ayrıca bk. Zekiyüddin Şâban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 277-281.

76 el-En'âm 6/141; el-A'râf 7/31; el-İsrâ 17/26; el-Furkân 25/67.

77 Abdulkerim Öner, “Medine’de Yaşanan Remâde (Kıtlık) Yılı ve Hz. Ömer”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/1 (Haziran 2020), 123-124.

zamanlar olmuştur. Yaşanan kuraklık ve kıtlıktan merkeze göre daha fazla etkilenen kırsal bölgedeki halk, Hz. Peygamber'e gelerek yardım talebinde bulunmuş, Hz. Peygamber de bu talebi karşılıksız bırakmamıştır.⁷⁸ Ancak Hz. Peygamber döneminde yaşanan kuraklık ve kıtlık, olağanüstü bir mücadeleyi gerektirecek seviyeye ulaşmamıştır. Hz. Ömer'in hilafeti zamanında yaşanan kuraklık ve buna bağlı olarak ortaya çıkan kıtlık ise devletin tüm imkânlarının seferber edilmesini gerektirecek kadar (derecede) şiddetli olmuştur. Hz. Ömer yaşanan kıtlıkla mücadele için olağanüstü tedbirler almıştır.

Hz. Ömer, Medine ve çevresinde ortaya çıkan kıtlıkla mücadelede öncelikle beytülmalin imkânlarını seferber etmiştir. Beytülmalin imkânları yetersiz kaldığında ise taşradaki valilere haber yollayarak kıtlıktan etkilenen vatandaşlar için yardım talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine Şam, Irak, Mısır ve diğer bölgelerden bol miktarda yiyecek ve giyecek malzemesi gelmiştir. Gelen yardımlar ile Medine ve çevresinde yaşayanlar, bir nebze de olsa rahata kavuşmuş, kıtlık döneminde temel gıda maddelerindeki fahiş artışlar da malul seviyeye gerilemiştir.⁷⁹

Hz. Ömer'in hilâfeti zamanında yaşanan kuraklık ve buna bağlı olarak ortaya çıkan kıtlık sebebiyle birçok alanda farklı uygulamalar görülmüştür. Hz. Ömer'in emriyle kıtlıktan etkilenen Medine ve çevresindeki müslümanlardan o yıl zekât alınmamış, ertesi yıl ise zekât iki kat tahsil edilmiştir. Toplanan zekât mallarının yarısı zekât bölgesinde bulunan fakirlere dağıtılmış diğer yarısı beytülmalê getirilmiştir.⁸⁰

Kıtlık döneminin olağanüstü bir hâl olduğunu gösteren bir diğer örnek ise Hz. Ömer'in kıtlık döneminde hırsızlık haddini uygulamamasıdır.⁸¹ Normal şartlarda devlet başkanının, hâkimin ya da bir başkasının had cezaları üzerinde herhangi bir tasarruf yetkisi yoktur. Zira had denildiğinde Allah hakkı olarak yerine getirilmesi gereken, miktarı ve keyfiyeti nasslar tarafından belirlenmiş cezalar anlaşılır.⁸² Ancak zaruret hali bundan müstesnadır.

.....

78 Öner, "Remâde (Kıtlık) Yılı ve Hz. Ömer", 124.

79 Öner, "Remâde (Kıtlık) Yılı ve Hz. Ömer", 127-129.

80 Seyyid Kutub, *İslam'da Sosyal Adalet*, 352-353; Yûsuf el-Çarađâvî, *Fıkhu'z-zekât* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1393/1973), 2/828-829; Öner, "Remâde (Kıtlık) Yılı ve Hz. Ömer", 131-132.

81 Ebû 'Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî İmâm Mâlik, *el-Muvatta*, thk. Beşşâr Avâd Ma'rûf- Maħmûd Muhammed Ĥalîl (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1998), "Ağđiye", 11 (2905).

82 Seraħsî, *el-Mebsût*, 9/36; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 7/33; Mevşilî, *el-İhtiyâr*, 4/79; Ebû Zehrâ, *el-Cerîme*, 46; 'Üdeh, *et-Teşri'u'l-cinâiyi'l-İslâmî*, 1/78-79.

Kur'an'da konuyla ilgili “Şüphesiz Allah size leşi, kanı, domuz etini, Allah'tan başkası adına kesilen hayvanı haram kılmıştır; fakat zorda kalan kimse için başkasının payına el uzatmamak ve zaruret miktarını aşmamak üzere bunlardan yemesinde bir günah yoktur...” (el-Bakara 2/173) buyrulmaktadır. Buna göre zor durumda kalan kimse için birtakım yasaklar mubah hâle gelmektedir. Kıtlik sebebiyle çekilen açlığın da bu âyetin kapsamına gireceği açıktır. Bununla birlikte burada sınırsız bir serbestlik söz konusu değildir. Zarurettten ve zor durumda kalmaktan bahsedebilmek için ilgili ihtiyacın başka yolla giderilme imkânı olmamalı, ruhsat kullanılmadığında kişinin hayati tehlikesi ya da bir organının telef olma riski bulunmalıdır. Diğer taraftan zaruret miktarı aşılmamalı ve fiil başkasının helâkine sebep olmamalıdır.⁸³ Hz. Peygamber de açlık sebebiyle başkasına ait bir tarladan hırsızlık yapan kişiye had uygulamadığı gibi tarla sahibini de asıl yapması gerekenin onu doyurmak olduğu yönünde ikaz etmiştir.⁸⁴

Nasslarda yer alan hükümler ve Hz. Ömer'in uygulamaları kıtlık dönemlerinin olağanüstü tedbirler almayı ve olağanüstü bir yönetim anlayışı benimsemeyi gerektiren durumlar olduğunu ortaya koymaktadır. Kuraklık ve kıtlık sona erdiğinde ise olağan yönetim sistemine dönülecektir. Hz. Ömer de kendi döneminde bunu yapmıştır. Yaklaşık dokuz ay süren kuraklık ve kıtlıktan sonra yağmurlar yağmaya başlamış, halk yavaş yavaş bolluğa kavuşmuştur. Bunun üzerine Hz. Ömer kıtlığın yaşandığı yerlerden gelerek Medine ve çevresine yerleşen halka asıl yerleşim yerlerine dönmeleri gerektiğini bildirmiş ve bunlara beytülmâlden azık ve binek yardımında bulunmuştur.⁸⁵

2.3.2. Salgın Hastalıklar

1982 Anayasası'na göre cumhurbaşkanının olağanüstü hal ilan edebileceği bir diğer durum ülkede tehlikeli salgın hastalıkların görülmesidir.⁸⁶ Türkçe sözlüklerde “kısa sürede yaygınlaşan ve pek çok bireyi etkisi altına alan bulaşıcı hastalık”⁸⁷ şeklinde tanımlanan *salgın*, sebep olduğu sonuç

.....

83 Ceşşâş, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 1/156-160; Serahsî, *el-Mebsût*, 24/28-29; Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, 1/467.

84 Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 85; İbn Mâce, “Ticâret”, 67.

85 Öner, “Remâde (Kıtlık) Yılı ve Hz. Ömer”, 131.

86 1982 Anayasası, md. 119.

87 Çağbayır, “Salgın”, 4/4039.

dikkate alınarak “ölet” kelimesi ile de ifade edilmektedir.⁸⁸ Günümüzde ise aslı Fransızca olan pandemi (pandémie) kelimesi daha çok tercih edilmektedir.⁸⁹ Ancak her salgın hastalık durumu pandemi olarak değerlendirilmemektedir. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü’nün hazırlamış olduğu Pandemi İnfluenza Ulusal Hazırlık Planı kitapçığında pandemi “Dünyada birden fazla ülkede veya kıtada, çok geniş bir alanda yayılan ve etkisini gösteren salgın hastalıklara verilen genel isim” şeklinde tanımlanmıştır. Aynı kaynakta salgın ise “Belirli bir toplumda belirli bir zaman diliminde, bir enfeksiyon hastalığına yakalanan bireylerin sayısındaki beklenenden fazla artış durumu” olarak ifade edilmiştir.⁹⁰ Salgın ile pandemi arasındaki bu kapsam farklılığı İslâmî literatürde çoğu zaman birbirini yerine kullanılan “tâ‘ûn” ve “vebâ” arasında da vardır. Vebâ, tâ‘ûna göre daha kapsamlıdır.⁹¹

Bulaşıcı hastalıkların salgına ve pandemiye dönüşmesinde en önemli etken sosyal hareketliliğin artmasıdır. İslâm’ın ilk dönemlerinde ortaya çıkan bulaşıcı hastalıklar sınırlı bölgede etkili olurken 16. yüzyıldan sonraki salgınlar hem daha çabuk yayılmış hem de daha geniş alanlarda etkili olmuştur.⁹² Son yüzyılda ise gelişen iletişim ve ulaşım araçlarıyla âdeta küçük bir köye dönüşen dünyanın herhangi bir bölgesinde ortaya çıkan bulaşıcı bir hastalık kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına alabilmektedir. Bu noktada bulaşıcı hastalıkların yayılma hızını azaltarak salgına veya pandemiye dönüşmesini engellemede bireysel tedbirlerin yanında devlete hatta devletlere de büyük görevler düşmektedir.

İslâm hukukunda devlet başkanı halkın zaruri maslahatlarını korumakla yükümlüdür.⁹³ Bunun için gerektiğinde olağanüstü tedbirler alabilir. Tehlikeli salgın hastalıklar da bunlardan biridir. Salgın hastalıkların yayılmasının önüne geçmede en etkili yöntemin hastaların izole edilmesi ve sosyal

88 Çağbayır, “ölet”, 4/3689.

89 Çağbayır, “Pandemi”, 4/3764.

90 Komisyon, “*Pandemik İnfluenza Ulusal Hazırlık Planı*” (Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2019), 10.

91 Nükhet Varlık, “Tâun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/175.

92 Varlık, “Tâun”, 40/176.

93 Zarûriyyat ya da usûl-i hamse olarak adlandırılan bu maslahatlar din, can, akıl, ırz ve mal güvenliğinin temin edilmesidir. bk. Şâtîbî, *el-Muvâfakât fi ‘usûli’ş-şerî‘a*, 221; Ali Pekcan, *İslâm Hukuk Felsefesinde Makâsudü’ş-Şerî‘a* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017), 150-191.

hareketliliğin azaltılması olduğu tüm dünyada kabul edilmektedir. Hz. Peygamber de aynı duruma “Bir yerde tâ’ûn olduğunu iştirseniz oraya girmeyin, bulunduğunuz yerde tâ’ûn ortaya çıkmışsa oradan ayrılmayın.”⁹⁴ sözleriyle işaret etmiştir. Hz. Peygamber’in bu sözleri müslümanlara yönelik bir uyarı niteliğindedir. Bu uyarının ilk kısmının uygulanmasında pek fazla sıkıntı görünmemektedir. Ölümcül bulaşıcı bir hastalığın ortaya çıktığı yere girmemek, oradan uzak durmak anlaşılabilir bir durumdur. Zira böyle bir yere girmek, kişinin bile bile canını tehlikeye atması demektir. Bu ise “...Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın...” (el-Bakara 2/195) emrine muhalefettir. Nitekim Hz. Ömer 17/638 veya 18/639 yılında Amvâs denilen bölgede ortaya çıkıp kısa sürede Suriye, Filistin ve Irak’ın bazı bölgelerinde etkili olan salgın döneminde (tâ’ûn) durumu incelemek için Şam’a gelmiş ancak ashabın önde gelenleriyle yaptığı istişareler neticesinde şehre girmemiştir.⁹⁵ Yine o, salgın ve neticelerine karşı kadercı bir yaklaşım sergileyen bazı kimselerin “Allah’ın kaderinden mi kaçırıyorsun?” sorusuna “Evet, Allah’ın bir kaderinden diğerine kaçırıyorum.”⁹⁶ şeklinde cevap vererek salgın hastalık bölgelerinden uzak durmak suretiyle korunmanın önemine işarette bulunmuştur. Bazı araştırmacılar Hz. Ömer’in bu tutumuna istinaden karantina uygulamasını ilk başlatanların müslümanlar olduğunu öne sürmüştür.⁹⁷ Ancak bu iddia ispata muhtaçtır.

Hz. Peygamber’in uyarısının ikinci kısmının yani salgın hastalığın bulunduğu yerden ayrılmama emrinin uygulanması noktasında ise birtakım problemler ortaya çıkabilecektir. Zira fitratın bir gereği olarak insanlar, hastalığa yakalansın ya da yakalanmasın, salgın bölgesini terk etmek isteyecektir. Bu durumda devlet başkanı ve yetkililer olağanüstü tedbirler alabilir, gerektiğinde salgın bölgesine giriş-çıkışlara sınırlama ya da yasaklama getirebilir. Kuralları ihlâl ederek kendi sağlığını ve toplum sağlığını tehdit edenlere ise birtakım yaptırımlar uygulanabilir. Devlet başkanı ve yöneticilerin salgınla mücadeledeki tasarrufları “Ra’iyye yâni, tebe’a üzerine tasarruf maslahata menûttur.”⁹⁸

.....

94 Buḥârî, “Tıb” 30; Müslim, “Selam”, 100.

95 Geniş bilgi için bk. Ercan Cengiz, “Hz. Ömer Döneminde Meydana Gelen Amvas Tâunu ve Etkileri”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (Kış 2020), 129-150; Abdülkerim Öner, “Hz. Ömer Döneminde Yaşanan Amvâs Vebası”, *İstem* 18/35 (2020), 145-168.

96 Buḥârî, “Tıb” 30; Müslim, “Selam”, 98.

97 Sa’îd Ḥavvâ, *el-Esâs fi’t-tefsîr* (Kahire: Dârü’s-Selâm, 1424), 1/571.

98 Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye* (Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 1959), md. 58.

kâidesine uygun olmalıdır. Diğer bir tabirle yöneticilerin salgınla mücadeledeki tasarrufları halkın menfaatini sağlamaya yönelik olmalıdır. Buna göre devlet, salgınla mücadelede kuralları ihlal edenlere ta'zîr türünden uyarı, kınama, para ya da hapis cezası verebilir.⁹⁹

Sonuç olarak İslâm hukukunda devlet, tehlikeli salgın hastalıkların yayılmasını engellemek amacıyla yurtiçi ve yurtdışı seyahatlere kısıtlama getirebilir, hastalığın tehdit derecesine göre seyahatleri tamamen yasaklayabilir. Zira tehlikeli salgın hastalıklarla mücadele bazı durumlarda bunu zorunlu kılabilir. Burada “Zaruretler kendi miktarlarıncı takdir olunur”¹⁰⁰ ilkesine paralel davranmak gerektiği ortadadır.¹⁰¹

2.4. Ekonomik Bunalım

Ülkelerin karşı karşıya kaldığı ekonomik bunalımların etkisi çok yönlüdür. Diğer bir ifadeyle ekonomik krizler üretim, tüketim, eğitim, sağlık ve ülke savunmasının yanı sıra sosyal ve siyasal alanda da etkisini hissettirmektedir. Ekonomik krizler toplumsal dayanışmayı zorunlu kılmakla birlikte etki alanının genişliği dikkate alındığında bu krizlerin salt toplumsal dayanışmayla çözülemeyeceği aşikârdır. Bu itibarla 1982 Anayasası'nda ülkenin içinde bulunduğu ağır ekonomik bunalım olağanüstü hal ilanını gerektiren sebeplerden biri olarak görülmüştür.¹⁰² Bu durumda cumhurbaşkanı bozulan ekonomik düzenin yeniden tesisi için mal, sermaye ve hizmet piyasalarını yönlendirici; vergi, para, kredi, kira, ücret ve fiyat politikalarını düzenleyici birtakım tasarruflarda bulunabilir.¹⁰³

İslâm tarihinde müslümanların birçok kez ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Mekke'de müslümanlara uygulanan boykotla başlayan ekonomik sıkıntılar¹⁰⁴ Medine'de de devam etmiştir. Müslümanlar

.....

99 Murat Polat, “İslâm Hukukunda Karantina Ahkâmı”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 100-103.

100 Mecelle, md. 22.

101 Servet Armağan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004), 102-103.

102 1982 Anayasası, md. 119.

103 Olağanüstü Hal Kanunu, md. 10.

104 Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muṭṭalibî el-Medenî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye li İbn-i İshâk*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424-2004), 1/198.

hicret esnasında neredeyse bütün mallarını Mekke'de bırakmak zorunda kalmışlardır. Yanlarında taşıyabildikleri birkaç eşya ve birkaç hayvanla Medine'ye gelen bu insanlara Medineliler ellerinden gelen her türlü desteği sağlamışlardır. Ancak bu bireysel desteklerle uzun süre devam edilmesi mümkün değildi. Bu sebeple Hz. Peygamber olağanüstü sayılabilecek düzenlemeler yapmıştır. Buna göre Medineliler müslümanlardan yeterli maddi imkâna sahip olan her aile reisi, Mekkeli müslümanlardan bir aileyi yanına alacaktır. Hz. Peygamber'in bu uygulamasına göre ensâr ve muhâcir aynı evi paylaşmakla kalmayıp birlikte çalışacaklar ve kazancı aralarında paylaşacaklardır. Hatta bu kardeşlik dolayısıyla birbirlerine mirasçı olabileceklerdir.¹⁰⁵ Olağanüstü şartların ortadan kalkmasıyla birlikte ensâr-muhâcir arasındaki mirasçılık ilişkisi de aralarında kan bağı bulunanlar müstesna, son bulmuştur.¹⁰⁶ Diğer taraftan Benî Nadîr'in geride bıraktığı malların ve arazilerin muhâcirler arasında paylaşılması da muhâcirlerin içinde buldukları ekonomik sıkıntıya köklü bir çözüm arayışı olarak değerlendirilebilir. Hz. Peygamber bu uygulamasıyla hem muhâcirlerin ensâra daha fazla yük olmasının önüne geçmek istemiş hem de muhâcirleri vicdanen rahatlatmıştır.¹⁰⁷ Kur'an, ensârın takınmış olduğu yüce tavırdan övgüyle bahsetmektedir: *"Bu gelirler Allah'ın lütfu ve rızasının ardına düşerek Allah'a ve Rasûlü'ne yardım ederken yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan muhtaç muhâcirlerin hakkıdır. İşte onlar dosdoğru kimselerdir. Onlardan daha önce buraya ve gönülden iman etmiş olanlar, kendilerine hicret edenleri severler ve onlara verilenler dolayısıyla içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri muhtaç olsalar bile onları (muhâcirleri) kendilerine tercih ederler..."* (el-Haşr 59/8-9).

İslâm hukukçuları da ülkede yaşanan ekonomik bunalım sebebiyle hazinenin devlet giderlerini karşılamakta yetersiz kalması halinde, müslüman-gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın bütün vatandaşlara ekonomik ödevler yüklenebileceğini ifade etmişlerdir. İbn Hazm *"Akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver..."* (el-İsrâ 17/26) mealindeki âyeti delil göstererek gerekli hallerde devletin fazladan şer'î vergiler koyabileceğini, direnç gösterilmesi durumunda ise devletin kuvvet kullanarak vergileri tahsil edebileceğini

.....

105 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/181; Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 141.

106 Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, 4/160-161, 6/67-68; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/182.

107 Vâkıdî, *Hiz. Peygamber'in (s.a.v.)'in Savaşları (Kitâbü'l-Meğâzi)*, 2/23-24; Ahmet Cevdet Paşa, *Hiz. Muhammed (s.a.v.)'in Hayatı*, 155-156; Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, 4/221-222.

ifade etmektedir.¹⁰⁸ İslâm devletlerindeki uygulamalar da gerekli hallerde, şer'î vergilerin yanında yeni vergiler konulduğunu göstermektedir. Örneğin Osmanlılarda *tekâlif-i fevkalâde* olarak adlandırılan vergi, devletin olağanüstü ihtiyaçlar için koymuş olduğu bir vergi çeşididir.¹⁰⁹

Bu açıklamalara göre ekonomik bunalım dönemlerinde devlet, olağanüstü birtakım kurallar koyabilir ve vatandaşlara ek mali yükümlülükler getirebilir. Devletin ek vergiler koyması da bunlardan biridir.¹¹⁰ Ancak bu dönemlerde konulan vergiler ya da getirilen ekonomik yükümlülükler İslâm hukukunun değişmez ilkeleri olarak görülmemelidir. Devletin ekonomisi düzeldiğinde ve halkın refah seviyesi arttığında yeniden olağan duruma geçilmelidir.

Sonuç

Toplumsal, siyasi ve ekonomik yapının savaş, savaş tehlikesi, iç ayaklanma, şiddet hareketleri, tehlikeli salgın hastalıklar, doğal âfetler ya da ekonomik bunalım gibi bir sebeple bozulması halinde düzenin yeniden tesis edilmesi mevcut mevzuat ve yönetim sistemiyle mümkün olmayabilir. Modern hukuk sistemlerinde bu gibi durumlarda ülkenin yönetimini elinde bulunduranlara olağanüstü hal ilan etme yetkisi verilmiştir. Batı hukuk sistemi içerisinde ortaya çıkan olağanüstü hal rejimi, İslâm ülkeleri de dâhil, bugün birçok ülkenin hukuk sistematiğinde yer almaktadır. Bu durum olağanüstü hal rejimlerinin hukuk dışı ya da hukuk üstü olmadığını ortaya koymaktadır. Konu İslâm hukuku açısından ele alındığında ise Hz. Peygamber ve râşit halifeler döneminin yanı sıra sonraki dönemlerde de gerekli hallerde olağanüstü yönetim usullerinin takip edildiği görülmektedir.

İslâm hukukunun cihâd anlayışının gerekli hallerde olağanüstü yönetim usulünün benimsenmesini mümkün kıldığı görülmektedir. Mevcut askerî kuvvetler ve mali imkânlarla ülke bütünlüğüne yönelik iç ve dış tehdit bertaraf edilemediğinde ülke savunması farz-ı ayn halini almaktadır. Nefir ya

108 Ebî Muhammed Ali b. Ahmed b. Sa'îd İbn Hâzım, *el-Muḥallâ*, thk. Muhammed Münir ed-Dımeşki (Mısır: Matba'atü'n-Nahḍa, ts.), 6/156.

109 M. Macit Kenanoğlu, "Vergi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/56.

110 Seyyid Kutub, *İslam'da Sosyal Adalet*, 162, 228-229; Kallek, "Nevâib", 33/33.

da nefir-i âmm olarak adlandırılan bu durumda tüm müslümanlara birtakım sorumluluklar düşmekte; yöneticiler de vatandaşlara ek mali sorumluluklar yükleyebilmektedir. İslâm tarihine baktığımızda doğal âfetler, tehlikeli salgın hastalıklar vb. durumlarda da olağanüstü yönetim usullerinin uygulandığı görülmektedir. Özellikle Hz. Ömer'in kuraklık ve kıtlıkla mücadele için almış olduğu tedbirler olağanüstü hal yönetimi uyguladığını göstermektedir. Hz. Peygamber'in "*Bir yerde tâ'ûn olduğunuzu işiterseniz oraya girmeyin, bulunduğunuz yerde tâ'ûn ortaya çıkmışsa oradan ayrılmayın.*"¹¹¹ şeklindeki hadisi tehlikeli salgın hastalıklara karşı tedbir almanın ve olağanüstü hal yönetiminin meşruiyetine bir işaret olarak anlaşılabilir. Amvâs vebası sırasında Hz. Ömer'in takip ettiği siyaset de bir açıdan birey ve toplum olarak tehlikeli salgın hastalıklar karşısında takınılması gereken tavrın pratiğe geçirilmiş halidir.

Ülkelerin karşı karşıya kaldığı ekonomik bunalımların sosyal, siyasal, eğitim, sağlık, savunma vb. birçok alanda olumsuz etkilerinin görüldüğü bir gerçektir. 1982 Anayasası'na göre ağır ekonomik bunalım olağanüstü hal ilanına imkân vermektedir. İslâm tarihine baktığımızda da ekonomik buhran dönemlerinde olağanüstü birtakım tedbirlerin alındığı görülmektedir. Örneğin İslâm devletleri, ekonomik bunalım yaşanan zamanlarda halkın ve devletin birtakım ihtiyaçlarını karşılamak için olağanüstü vergiler ihdas etmiştir. Ekonomik kriz dönemlerinde Hz. Peygamber'in takip ettiği siyaset ve müslüman devletlerde uygulanan yönetim anlayışı birlikte değerlendirildiğinde devlet başkanı, ekonomik bunalım dönemlerinde olağanüstü tedbirler alabilecek ve yeni vergiler koyabilecektir. Ancak olağanüstü şartlarda getirilen kısıtlamalar ve mali yükümlülükler olağanüstü durumla sınırlı kalmalı, süreklilik arz etmemelidir.

.....

111 Buḥârî, "Tıb" 30; Müslim, "Selam", 100.

Kaynakça

- Ahmet Cevdet Paşa. *H. Muhammed (s.a.v)'in Hayatı*. İstanbul: Çelik Yayınevi, 1979.
- Akalın, Adnan. *İslâm Hukukunda Devlete İsyân Suçu*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Alpar, Erol. "Olağanüstü Haller". *Amme İdaresi Dergisi* 22/4 (Aralık 1989), 47-67.
- Altun, Fatih. "Afetlerin Ekonomik ve Sosyal Etkileri: Türkiye Örneği Üzerinden Bir Değerlendirme". *Sosyal Çalışma Dergisi* 2/1 (2018), 1-15.
- Apak, Âdem. *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi (2)*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 10. Baskı, 2014.
- Armağan, Servet. *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Baskı, 2004.
- Aslan, M. Yasin. "Savaş Hukukunun Temel Prensipleri". *TBB Dergisi* 79 (2008), 235-274.
- Ateşli Silahlar ve Bıçaklar ile Diğer Aletler Hakkında Kanun. Kanun No. 6136, Resmî Gazete 8458 (15/7/1953). Erişim 18 Kasım 2020 <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.6136.pdf>
- ‘Aynî, Ebû Muhammed Maḥmûd b. Aḥmed. *el-Binâye fi şerḥi'l-Hidâye*. 12 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2. Baskı, 1400/1980.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukûk-i İslâmiyye ve Istilahatı Fikhiyye Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul: Ravza Yayınları, 2. Baskı, 2018.
- Buğda, Alimcan. "İslâm Savaş Hukûkunda Nefir-i Âmm (Genel Seferberlik)". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (Aralık 2019), 353-384 <https://doi.org/10.35209/ksuifd.626888>
- Buḥârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ‘îl. *el-Câmi‘u’s-şâhiḥ*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Baskı, 1992.
- Câbirî, Muhammed Âbid. *İslâm'da Siyasal Akıl*. çev. Vecdi Akyüz. İstanbul: Kitabevi, 1997.
- Celûl, Mevlûdî. *Himâyetü'l-Hukûk ve'l-Hurriyyât Esnâe Ḥâleti't-Tâvârî fi'n-Nizâmi'd-Düstûriyyi'l-Cezâirî*. Biskra (Cezayir): Câmi'atü Muhammed Ḥaydar, Külliyyetü'l-Hukûk ve'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

- Cengiz, Ercan. “Hz. Ömer Döneminde Meydana Gelen Amvas Tâunu ve Etkileri”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (Kış 2020): 129-150.
- Ceşşâş, Ebî Bekr Aḥmed b. ‘Alî er-Râzî. *Aḥkâmü’l-Kur’ân*. thk. Muḥammed Şâdık Ḳamḥâvî. 5 Cilt. Beyrut: Dârü İḥyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1412/1992.
- Çağbayır, Yaşar. *Ötüken Türkçe Sözlük*. 5 Cilt. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş‘as es-Sicistânî. *Kitâbü’s-sünen*, thk. Muḥammed Avvâme, 4 Cilt (Beyrut: Müessesetü’r-Reyyân, 2. Baskı, 2004).
- Ebû Ya‘lâ, Muḥammed b. Ḥuseyn el-Ferrâ el-Ḥanbelî. *el-Aḥkâmü’s-sultâniyye*. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1421/2000.
- Ebû Zehrâ, Muḥammed. *el-Cerîme ve’l-‘uḳûbe fi’l-fıḳhi’l-İslâmî: el-Cerîme*. Kahire: Dârü’l-Fikri’l-Arabî, 1998.
- Erdem, Fazıl Hüsnü. “İslam-Osmanlı Hukukunda Olağanüstü Hal Rejimi”. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 15 (1992), 149-177.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 5. Baskı, 2015.
- Fetâva’l-Hindiyye*. tsh. Abdullatîf Ḥasan Abdurrahmân. 6 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2000.
- Grotius, Hugo. *Savaş ve Barış Hukuku*. çev. Seha L. Meray. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1967.
- Hadduri, Macid. *İslam Hukukunda Savaş ve Barış*. çev: Fethi Gedikli. İstanbul: Ekin Yayınları, 2. Baskı, 2018.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. İstanbul: İrfan Yayımcılık ve Ticaret, 5. Basım, 1991
- Ḥavvâ, Sa‘îd. *el-Esâs fi’t-tefsîr*. 11 Cilt. Kahire: Dârü’s-Selâm, 1424.
- Heyet. “Cihâd”. *el-Mevsû‘atü’l-fıkhıyyetü’l-Kuveytiyye*. 16: 124-164. Kuveyt: Vizâratü’l-Evkâf ve’ş-Şüûni’l-İslâmiyye, 1409/1989.
- Heyet. “Nevâib”. *el-Mevsû‘atü’l-fıkhıyyetü’l-Kuveytiyye*. 42: 5-12. Kuveyt: Vizâratü’l-Evkâf ve’ş-Şüûni’l-İslâmiyye, 1404/1983.
- Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*. Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 1959.

- Heykel, Muhammed Hayr. *el-Cihâd ve'l-ķitâl fi's-siyâseti's-şer'iyye*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Bayâriķ, 2. Baskı, 1417/1996.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *İslâm Hukuk Felsefesi Gaye Problemi*. çev: Vecdi Akyüz – Mehmet Erdoğan. İstanbul: Rağbet Yayınları, 3. Baskı, 1999.
- İbn Hâzım, Ebî Muhammed Ali b. Aħmed b. Sa'îd. *el-Muħallâ*. thk. Muhammed Münîr ed-Dîmeşķî. 11 Cilt. Mısır: Matba'atü'n-Nahda, ts.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn 'Abdülmelik b. Eyyûb el-Himyerî el-Başrî el-Mısrî. *es-Siretü'n-Nebeviyye li İbn-i Hişâm*. thk. Muştafâ es-Sekķâ – İbrâhîm el-Ebyârî - 'Abdülħafîz eş-Şelebî. 4 Cilt. Kahire: y.y. 2. Baskı, 1375/1955.
- İbn Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. 'Abdülvâhid es-Sivâsî. *Şerħu fetħi'l-ķadîr*. thk. 'Abdürrezzâķ Gâlib el-Mehdî. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- İbn İshâķ, Muhammed b. Yesâr el-Muţtalibî el-Medenî. *es-Siretü'n-Nebeviyye li İbn-i İshâķ*. Thk. Aħmed Ferîd el-Mezîdî. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424-2004.
- İbnü'l-'Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. 'Abdillâh. *Aħķâmü'l-Ķur'ân*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1424/2003.
- İbn Ķudâme, Muvaffaķuddîn Ebî Muhammed Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed. *el-Muĝnî*. thk. Abdullâh b. Abdulmuħsin et-Türkî. 15 Cilt. Riyâd: Dârü 'Alemi'l-Kütüb, 3. Baskı, 1417/1997.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Ķazvînî. *es-Sünen*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: y.y. 1998.
- İbn Rüşd el-Ĥafîd, Muhammed b. Aħmed b. Muhammed b. Aħmed. *Bi-dâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muķtesid*. thk. 'Ali Muhammed Muavvađ-'Adil 'Aħmed 'Abdülmevcûd (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 5. Baskı, 1434/2013).
- İmâm Mâlik, Ebû 'Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî. el-Muvaţta*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf - Maħmûd Muhammed Ĥalîl. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Baskı, 1418/1998.
- 'İmrânî, Ebi'l-Huseyn Yahyâ b. Ebi'l-Ĥayr b. Sâlim. *el-Beyân fi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*. 14 Cilt. Beyrut: Dârü'l-minħâc, 1421/2000.

- Kallek, Cengiz. “Nevâib”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/33-34. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Karadâvî, Yûsuf el-. *Fıkhü’z-zekât*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2. Basım, 1393/1973.
- Ûsâni, ‘Alâuddîn Ebî Bekr b. Mes‘ûd. *Bedâi‘u’s-sanâi‘ fi tertîbî’s-şerâi‘i*. 7 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-‘Arabî, 2. Baskı, 1974.
- Kenanoğlu, M. Macit. “Vergi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/52-58. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Komasyon. *Türk Hukuk Lûgatı*. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 3. Basım, 1991.
- Komasyon. “Pandemik İnfluenza Ulusal Hazırlık Planı” Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2019.
- Koşum, Adnan. “İslâm Hukuk Doktrininde Hukuk Devleti ve Hukukun Üstünlüğü”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (Yaz-sonbahar 2002), 235-263.
- Köse, Saffet. “İslâm’da Hukuk Devleti İlkesinin Dinamikleri”. *İLAM Araştırma Dergisi* 1/2 (Temmuz-Aralık 1996), 7-52.
- Mâverdî, Ebi’l-Hasen ‘Ali b. Muḥammed b. Ḥabîb. *el-Ḥâvi’l-Kebîr fi fıkhî mezhebi’l-İmâm eş-Şâfi‘i*. Thk. ‘Ali Muḥammed Muavviḍ-‘Âdil ‘Ahmed ‘Abdülmevcûd. 18 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1414/1994.
- Mâverdî, Ebi’l-Hasen ‘Ali b. Muḥammed b. Ḥabîb. *el-Aḥkâmü’s-sultâniyye ve’l-velâyati’d-dîniyye*. Thk. El-Ḳâḍî Nebîl ‘Abdurrahmân Ḥayyâvî. Beyrut: Dârü’l-Erkâm, ts.
- Mevsîlî, ‘Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li ta’lîli’l-muhtâr*. 5 Cilt. Kahire: Dârü’l-Fikri’l-‘Arabî, ts.
- Meydânî, ‘Abdülganî b. Ṭâlib el-Guneymî ed-Dımaşkı. *el-Lübâb fi şerhi’l-kitâb*. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü’l-İlmiyye, ts.
- Müslim, Ebu’l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâburî. *el-Câmi‘u’s-şahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Müzenî, Ebî İbrâhîm İsmâ‘îl b. Yaḥyâ b. İsmâ‘îl el-Mısrî. *Muḥtaşaru’l-Müzenî fi furû‘i’s-şâfi‘iyye*. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1998.

- Olağanüstü Hal Kanunu. Kanun No. 2935, Resmî Gazete 18204 (27 Ekim 1983), md. 1 vd. Erişim 15 Eylül 2020. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180731.htm>
- Öner, Abdulkerim. “Medine’de Yaşanan Remâde (Kıtlık) Yılı ve Hz. Ömer”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/1 (Haziran 2020), 119-139. <https://doi.org/10.18505/cuid.703388>.
- Öner, Abdulkerim. “Hz. Ömer Döneminde Yaşanan Amvâs Vebası”, *İstem* 18/35 (2020), 145-168.
- Özdemir, Serdar. “Seriyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/565-566. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özel, Ahmet. “Âfet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/399. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Öztan, Güven Gürkan – Bezci, Egemen B. “Türkiye’de Olağanüstü Hal: Devlet Akıllı, Askerler ve Siviller”. *Mülkiye Dergisi* 39/1, 159-186.
- Pekcan, Ali. *İslâm Hukuk Felsefesinde Makâsudü’ş-Şerîa’*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 3. Baskı, 2017.
- Pırlanta, İsmail. “Hz. Ömer Döneminde Askeri Teşkilat”. *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*. ed. Ali Aksu. 1/533-557. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 2018.
- Polat, Murat. “İslâm Hukukunda Karantina Ahkâmı”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020): 88-111.
- Sağlam, Hadi. “Hz. Ebû Bekir’in Devlet Başkanı Olarak Yaptığı İlk Konuşmasının İslâm İdare Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”. *Kesit Akademi Dergisi* 3/7 (Mart 2017): 92-113.
- Sahillioğlu, Halil. “Avârız”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/108-109. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Sarıçam, İbrahim. *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Serahsî, Şemsü’l-Eimme Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl. *el-Mebsût*. 31 Cilt. Beyrût: Dârü’l-Mârif, 1989.
- Seyyid Kutub. *İslam’da Sosyal Adalet*. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Arslan Yayınları, 2. Basım, 1982.

- Şâban, Zekiyüddin. *İslâm Hukuk İlminin Esasları*. çev. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 30. Basım, 2018).
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *el-Ümm*. thk. Rif'at Fevzî 'Abdülmü'ttalib. 11 Cilt. b.y.: Dârü'l-Vefâ, 1422/2001.
- Şâtîbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Laḥmî. *el-Muvâfaqât fi 'uşâli's-şerî'a*. thk. 'Abdullâh Dîrâz vd. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Baskı, 2009.
- Tehânavî, Mevlânâ Zafer Aḥmed el-'Usmânî. *İ'lâü's-sünen*. 22 Cilt. Karaçi: İdâretü'l-Ḳur'ân ve'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye, 3. Baskı, 1415.
- Terzi, Mustafa Zeki. "Hz. Peygamber Döneminde Askerî Teşkilat". *Diyanet İlmî Dergi* 39/3 (Temmuz-Ağustos-Eylül 2003), 7-32.
- Tirmizî, Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ b. Sevre. *el-Câmi'u's- şâhiḥ*. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ġarbi'l-İslâmî, 2. Baskı, 1998.
- Tok, Özen. "Akdeniz Dünyasında Kuraklık ve Kıtlık (XVII. Yüzyılda Mısır Örneği)". *Akdeniz'de İslâm Medeniyeti Milletlerarası Konferans Tebliğleri*. 197-210. İstanbul: Research Centre for Islamic History, Art and Culture, 2013.
- 'Udeh, 'Abdülkâdir. *et-Teşrî'u'l-cinâiyyi'l-İslâmî muḳârânen bi'l-ḳânûni'l-vaḍ'î*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kâtibi'l-'Arabî, ts.
- Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer el-. *Hz. Peygamber'in (s.a.v.)'in Savaşları (Kitâbü'l-Meğâzî)*. çev. Musa K. Yılmaz. 3 Cilt. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2014.
- Varlık, Nühket. "Tâun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/175-177. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Vural, Mehmet. "Hukukun Üstünlüğü Bağlamında Hukuk Devleti Anlayışı". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 14/2 (2001), 272-276.
- Yaman, Ahmet. "Savaş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/189-194. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dîni Kur'an Dili*. 9 Cilt. İstanbul: Çelik-Şura Yayınları, ts.
- Yiğit, İsmail. "Tebük Gazvesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/228-230. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Zerkeşî, Şemsüddîn Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh. *Şerhu Zerkeşî 'alâ metni'l-Hıraķî*. thk. 'Abdullâh b. Dehîş. 4 Cilt. Mekke: Mektebetü'l-Esedî, 3. Baskı, 1430/2009.

Zuḥaylî, Vehbe. *Âsâru'l-ḥarb fi'l-fıķhi'l-İslâmî*. Şam: Dâru'l-Fıkr, 3. Baskı, 1419/1998.

Zuḥaylî, Vehbe. *el-Fıķhu'l-İslâmî ve edilletuhu*. 8 Cilt. Şam: Dâru'l-fıkr, 2. Baskı, 1405/1985.

1982 Anayasası, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. *Resmî Gazete* (2709. 17863) (9 Kasım 1982). Erişim 10 Eylül 2020 <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>